

Arkæologisk analyse af Domkirkekvarteret i Viborg

April 2018

Lars Agersnap Larsen

**VIBORG
MUSEUM**

Endelig version

Viborg Museum
Hjultorvet 4
8800 Viborg
Telefon: +45 87 87 38 38
E-mail: vibmus@viborg.dk
www.viborgmuseum.dk
© Viborg Museum 2018

Den arkæologiske analyse af Domkirkekvartret i Viborg er udarbejdet af:
Lars Agersnap Larsen, museumsinspektør og arkæolog ved Viborg Museum.

Forsideillustration: Fundamentsforløb og gulv til Vor Fru Kapel syd for Viborg Domkirke. Foto: Viborg Museum 1981.

Indhold

Baggrund	4
Formål.....	4
Resumé af analysen.....	4
Materiale og metode.....	5
Det kartografiske materiale.....	5
Det arkæologiske materiale	11
Topografiske forhold	12
Gennemgang af delområder	17
Domkirken syd for Sct. Nicolaj Gade inklusiv Domkirkestræde	17
Stænderpladsen samt tilstødende del af Sct. Nicolaj Gade	25
Margretheplænen	30
Gammeltorv.....	31
Sct. Mogens Gade.....	32
Gråbrødre Kirke Stræde	33
Bispestien	33
Hans Tausens Minde.....	34
Sct. Nicolaj Gade langs syd- og vestsiden af Viborg Arrest	36
Parkeringspladsen ved VUC.....	37
Kulturarvsareal	38
Områder omfattet af fredning efter museumsloven	38
Tinglyste fredninger.....	38
Risiko for yderligere fredninger.....	40
Områder uden arkæologiske interesser	41
Ledningstracéer	42
Bibliografi.....	43

Baggrund

I forbindelse med Vision Helhedsplan for Domkirke kvarteret har Viborg Kommune i maj 2017 anmodet Viborg Museum om en arkæologisk analyse, som skal indgå i processen med udarbejdelse af en rammeplan for byrum og pladser i Domkirke kvarteret.

Rammeplanen skal beskrive de eksisterende forudsætninger, bindinger og muligheder i forhold til en fremtidig omdannelse og udformning af Domkirke kvarterets byrum og pladser. Konkret skal rammeplanen indeholde beskrivelser af områdets historie, arkæologiske forhold, fredninger, planforhold, ledningsforhold, en registrant over de arkitektoniske kvaliteter og bevaringsværdier, en oplevelseskortlægning samt en trafik- og parkeringsanalyse. På baggrund heraf skal udarbejdes en kortlægning af områdets muligheder og potentialer.

Formål

Den arkæologisk analyse er en redegørelse for alle tilgængelige kulturhistoriske data inden for et nærmere defineret areal, og den vil inddrage kendte fortidsminder, herunder fredede fortidsminder, skriftlige kilder, kartografiske kilder og kendskabet tidligere tiders udnyttelse og ændringer af landskabet. Analysens formål er at foretage en generel vurdering af de arkæologiske interesser i rammeplansområdet, herunder fredningsinteresser, som er omfattet af museumsloven.

Resumé af analysen

Domkirke kvarteret i Viborg er fyldt med spor fra det liv som tidligere har udspillet sig her. Den arkæologiske analyse viser, at de arkæologiske levn mange steder findes i betydeligt omfang lige under gader, pladser og græstørv. Analysen viser dog også, at der i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet er blevet foretaget ganske omfattende afgravninger af terrænet nord og nordvest for domkirken og videre henover Stænderpladsen, i østenden af Domkirkestræde samt af området øst for Hans Tausens Minde. Disse terrænreguleringer har i vid udstrækning sløret konturerne af det oprindelige landskab og i betydelig grad fjernet mange af kultursporene i disse delområder. En ganske stor del af rammeplansområdet er dog ikke præget af terrænreguleringer, og samlet set rummer hele rammeplansområdet ganske mange væsentlige fortidsminder i form af fundamenter, kældre, brønde, gruber, kulturlag, vejbelægnings og begravelser. De daterer sig især til middelalderen, men også til de efterfølgende århundreder frem til 1800-årene.

Der er således stor sandsynlighed for at støde på fundamenter, kulturlag og begravelser i hele domkirkeområdet syd for Sct. Nicolaj Gade og frem til bebyggelsen på sydsiden af Domkirkestræde. Alle jorddækkede ruiner i dette område er omfattet af fortidsmindefredning. På Stænderpladsen er stort set alle ældre kulturlag bortgravet, men også her er der en stor risiko for at støde på nederste levn af fundamenter, kældre, brønde og kulturlag. På Margretheplænen der er risiko for kendte og ukendte fortidsminder på de dele af arealet, som ikke er blevet forstyrret af udgravninger til kældre og beskyttelsesrum. Under Gammeltorv er det vurderingen, at der er mindre risiko for forekomst af omfattende fortidsminder, om end hele den østligste del af Gammeltorv dog kan rumme jorddækkede ruiner, som er omfattet af fortidsmindefredning. I Hans Tausens Minde findes omfattende spor af klosterbygninger og -kirke, begravelser og kulturlag, og alle jorddækkede ruiner i haveanlægget er omfattet af fortidsmindefredning.

Slots- og Kulturstyrelsen har udpeget hele den middelalderlige bydel i Viborg som Kulturarvsareal, og selve rammeplansområdet indeholder tre større arealer hvor alle jorddækkede ruiner, kendte som ukendte, er omfattet af fortidsmindefredning.

Materiale og metode

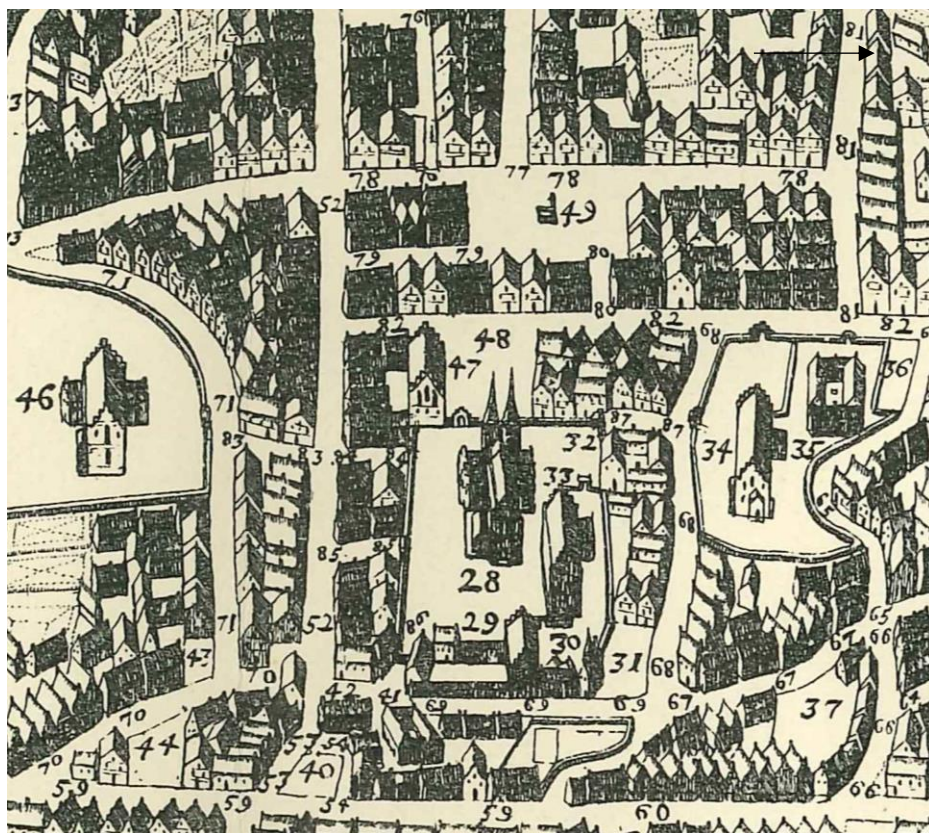
Ved den arkæologiske analyse samkøres alle tilgængelige, relevante kulturhistoriske data med kortmateriale fra Domkirkekvarteret. De kulturhistoriske data består først og fremmest af de fortidsminder, der er registreret inden for rammeplansområdet, men også af oplysninger om tidligere bygninger og andre strukturer. Disse oplysninger skaffes fra trykte eller utrykte kilder, herunder fra ældre kortmateriale. Analysen er således en proces, hvor der gennemgås flere forskellige materialetyper.

Der findes et omfattende materiale til belysning af de arkæologiske interesser i rammeplansområdet: arkæologiske, skriftlige og kartografiske kilder samt en mængde faglitteratur, som har behandlet forskellige aspekter af den eksisterende arkæologiske og historiske viden. Det ligger udenfor rammerne at give en detaljeret gennemgang af kildematerialet, idet der overordnet henvises til den udvalgte bibliografi bagest i denne rapport. Dog skal kortfattet gives en oversigt over det kartografiske materiale og den arkæologiske aktivitet i rammeplansområdet.

Boreprøveanalyser, og deres indikationer på kulturlagstykkelser (eller mangel på sådanne), vil ikke blive inddraget i analysen, da der findes meget få tilgængelige boreprøveanalyser fra rammeplansområdet.

Det kartografiske materiale

Det ældste kendte kort over Viborg og domkirkeområdet kan efter alt at dømme tidsfæstes til 1677. Det stammer fra Peder Hansen Resens stort anlagte værk *Atlas Danicus*, som det desværre ikke lykkedes at ham at få udgivet i sin helhed. Materialet består bl.a. af en samling kobberstik af byplaner og prospekter fra danske byer, herunder fra Viborg.

Figur 1. Udsnit af Resens byprospekt over Viborg fra 1677.

Vest er opad på kortet.

- 28: Domkirken med den muromkransede kirkegård
- 29: Bisperesidens
- 31: Øde plads, hvor den gamle bispegård har været
- 32: Gl. bispegård, som nu er Rodsteens Landsdommers gård. (del af nuværende Stænderpladsen)
- 33: Domhuset
- 34: Gråbrødre Kirke
- 35: Hospitalet
- 47: Rådhus:
- 48: Gammeltorv
- 49: Nytorv
- 52: Sct. Mathias Gade
- 60: Sct. Ibs Gade
- 68: Mellem muren (Gråbrødre Kirke Stræde)
- 82: Sct. Mogens Gade
- 87: Kirkestræde

Resens bykort er ikke en tro gengivelse af Viborg i 1660'erne/1670'erne, men er snarere en historisk rekonstruktion af byens tidligere storhed. Trods beskeden afstand i år, viser en jævnførelse af Resens kort

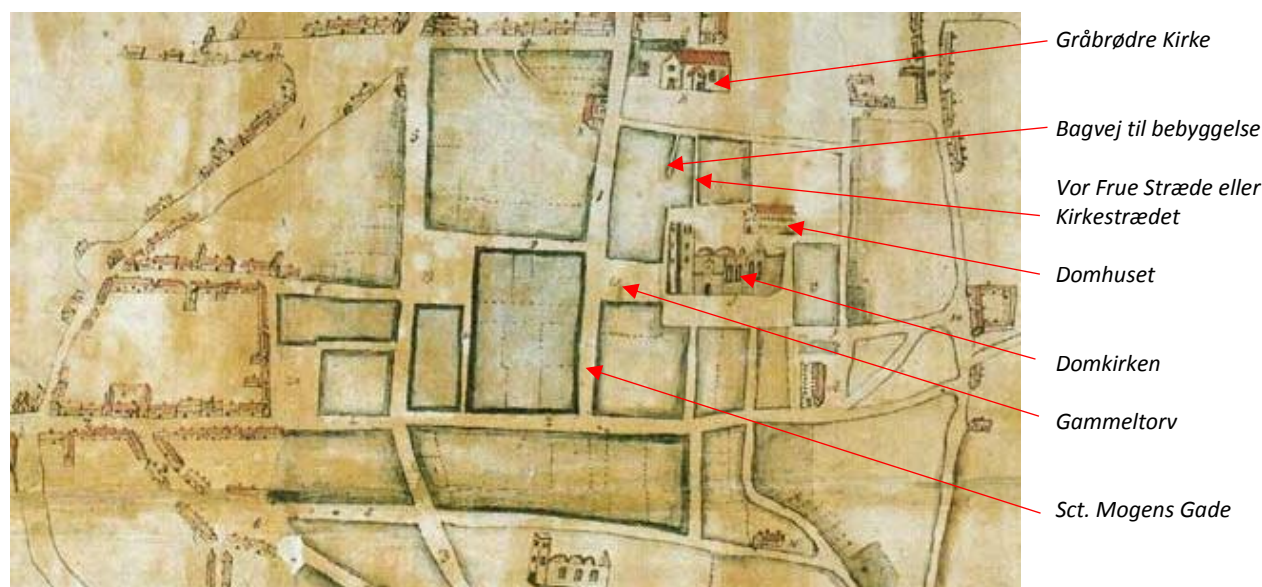
og grundtaksten fra 1682 store forskelle mellem de to registreringer. Eksempelvis medtager Resen en række nedlagte sognekirker (alle nedlagt i 1529), som ikke er registreret i grundtaksten, ligesom han medtager flere bygninger, som i 1682 stadig lå øde efter en bybrand i 1667. Generelt misvisende er det også, at alle gader og stræder er gengivet på kortet i omtrent samme bredde, at der i mange af gaderne er der enten for få eller for mange huse etc. Mange træk skal opfattes som signaturer og ikke andet. Når dette er sagt, så gengives en række centrale bygningsværker og steder med detaljer som oplagt må skyldes studier på stedet. Denne opfattelse styrkes af, at tegningen af fx den nuværende bispegård [Resen nr. 29] grundlæggende passer med beskrivelserne fra samtidens skriftlige kilder. Derfor kan der argumenteres for, at Resens gengivelse af rådhuset [47], den eftermiddelalderlige bispegård [29], den senmiddelalderlige bispegård, nu adelig bygård [32] og domhuset [33] sammen med andre centrale bygninger i domkirke-kvarteret i grove træk kan repræsentere deres udseende og placering i anden halvdel af 1600-tallet.

Centralt i bykortet er Domkirken [28] placeret på et frit areal afgrænset af mure med porte samt huse af forskellig udformning. Alt er noget skematisk fremstillet. Vest for kirken ses Gammeltorv [48], som mod vest støder op til den nord-syd gående Sct. Mogens Gade [82]. Syd for torvet ligger Rådhuset [47], mens flere bygninger er placeret nord for torvet uden tilhørende forklaring. En mur med port nær rådhuset danner grænse mellem torv og det frie areal omkring domkirken. Dette areal var indtil 1811 udlagt som kirkegård. Muren er tegnet med flere porte. Mod nord angives en port, hvortil Vor Frue Stræde eller Kirkestrædet [87] førtes fra Gråbrødre Kirke Stræde ind på domkirkeområdet. Mod syd har Trang Trappen [84], Mellem Risten [85] og Skole Risten [86] dannet adgang fra Sct. Mathias Gade til domkirkeområdet.

I området øst for domkirken er angivet den nuværende bispegård [29], mens området nord for domkirken er angivet domhuset [33], der også virkede som forsamlingshus for den jyske adel. Den firlængede gård [32] langs Kirkestrædet angives den gamle bispegård, der nu er landsdommer Jens Rodsteens Gård. Længere mod øst er betegnet en øde plads, hvor den gamle bispegård har ligget.

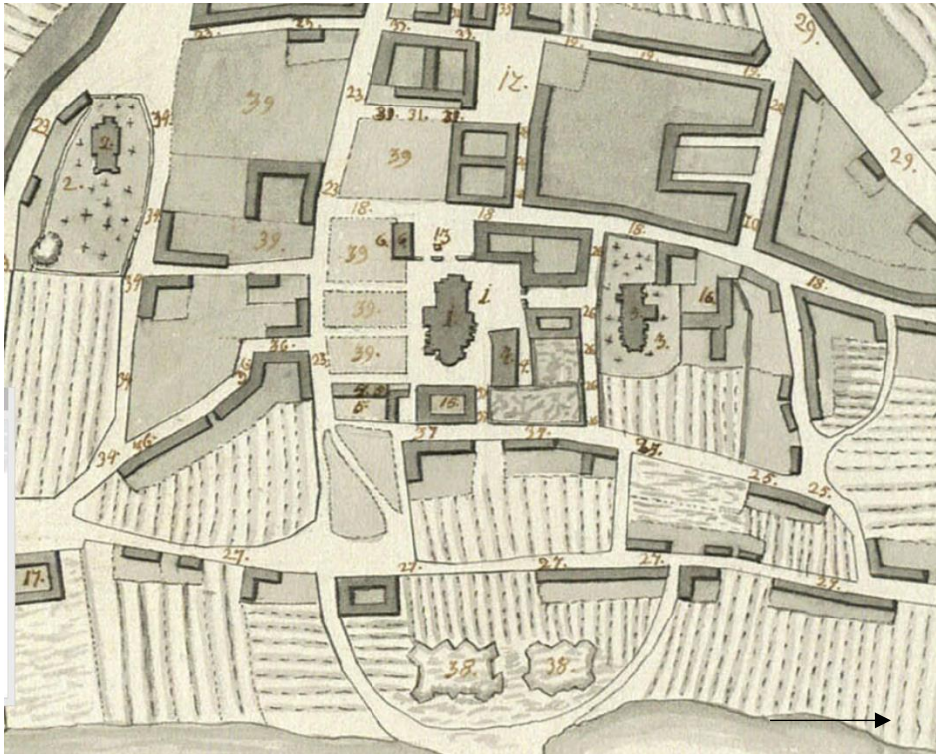
De følgende godt 100-års bykort gengiver en række træk ved gadenettet, som også findes hos Resen.

Det næste bevarede bykort efter Resen er herredsfoged Chresten Testrups kort efter bybranden i 1726. Kortet gengiver en række træk ved gadenettet i domkirke-kvarteret, som også findes hos Resen, men vi præsenteres også for en række små bagveje, eksempelvis den lille vej, som fra Gråbrødre Kirke Stræde fører ind til baggårdene mellem Gammeltorv, Sct. Mogens Gade og Kirkestrædet, dvs. det område vi i dag kender som Margretheplænen.

Figur 2. Udsnit af Testrups brandkort 1726. Nord er opad på kortet. Med mørkt kantede grunde har han markeret brandtomterne efter den store brand, ligesom domkirken fremstilles udbrændt.

Også bykortet over Viborg i Frederik 5.s Atlas fra 1755 fra haft Resens kort som forbillede. Det gør rede for de offentlige bygningers form og placering, samt bebyggede og ubebyggede karréer. Sidstnævnte var en følge af bybranden i 1726 [kortets nr. 39], og angives bl.a. i området mellem domkirken og Sct. Mathias Gade samt Latinerhaven. Trods mange oplysninger, lider kortet af samme skavanker som Resens kort med hensyn fortegning af helheden.

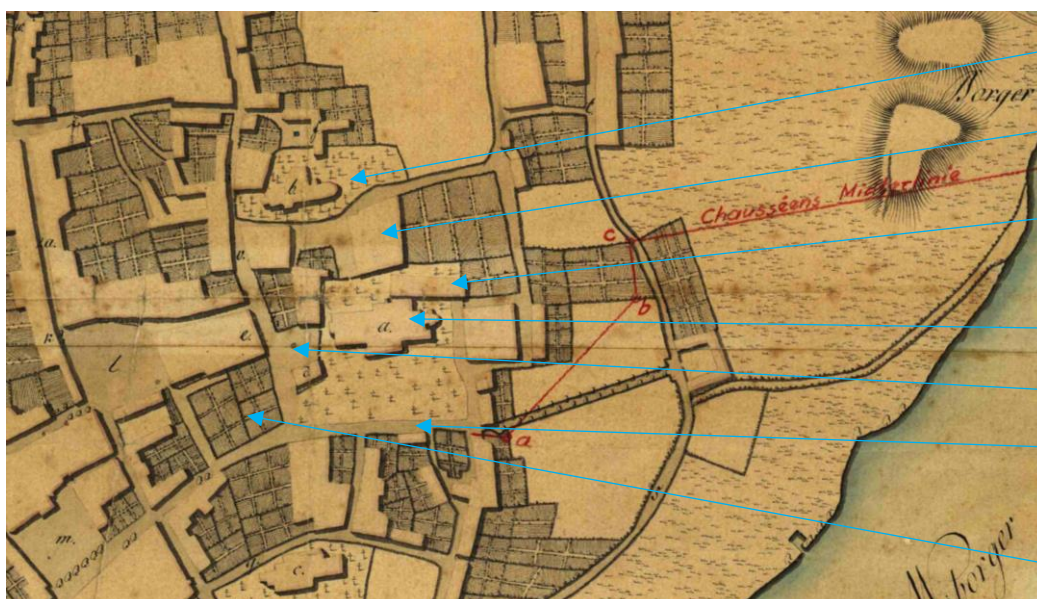

Figur 3. Udsnit af Viborg fra Frederik 5.s Atlas fra 1755 (Bind 35, Tavle 80).

Vest er opad på kortet.

- 1: Domkirken
- 3: Gråbrødre Kirke
- 4: Landstingshuset (Domhuset)
- 6: Rådhuset
- 13: Gammeltorv
- 15: Bisperesidens
- 18: Sct. Mogens Gade
- 23: Sct. Mathias Gade
- 26: Mellem Muren (Gråbrødre Kirke Stræde),
- 39: Brandtomter (efter bybranden i 1726)

Først med Johann Heinrich Christian du Plats bykort fra 1795 foreligger et kort, der bygger på mere grundige opmålinger byen. Der er kun sket meget lidt byens centrale dele siden Frederik 5.s Atlas; der ligger stadig flere områder hen efter bybranden i 1726. Bemærkelsesværdigt er det, at hele området mellem domkirken og Sct. Mathias Gade inkl. brandtomterne markeret på Testrups og Frederik 5.s kort og nu angives at være inddraget som kirkegård.

Figur 4. Udsnit fra Johann Heinrich Christian du Plats kort over Viborg fra 1795. Nord er opad på kortet. Haver er vist som små skraverede felter med retvinklede stier.

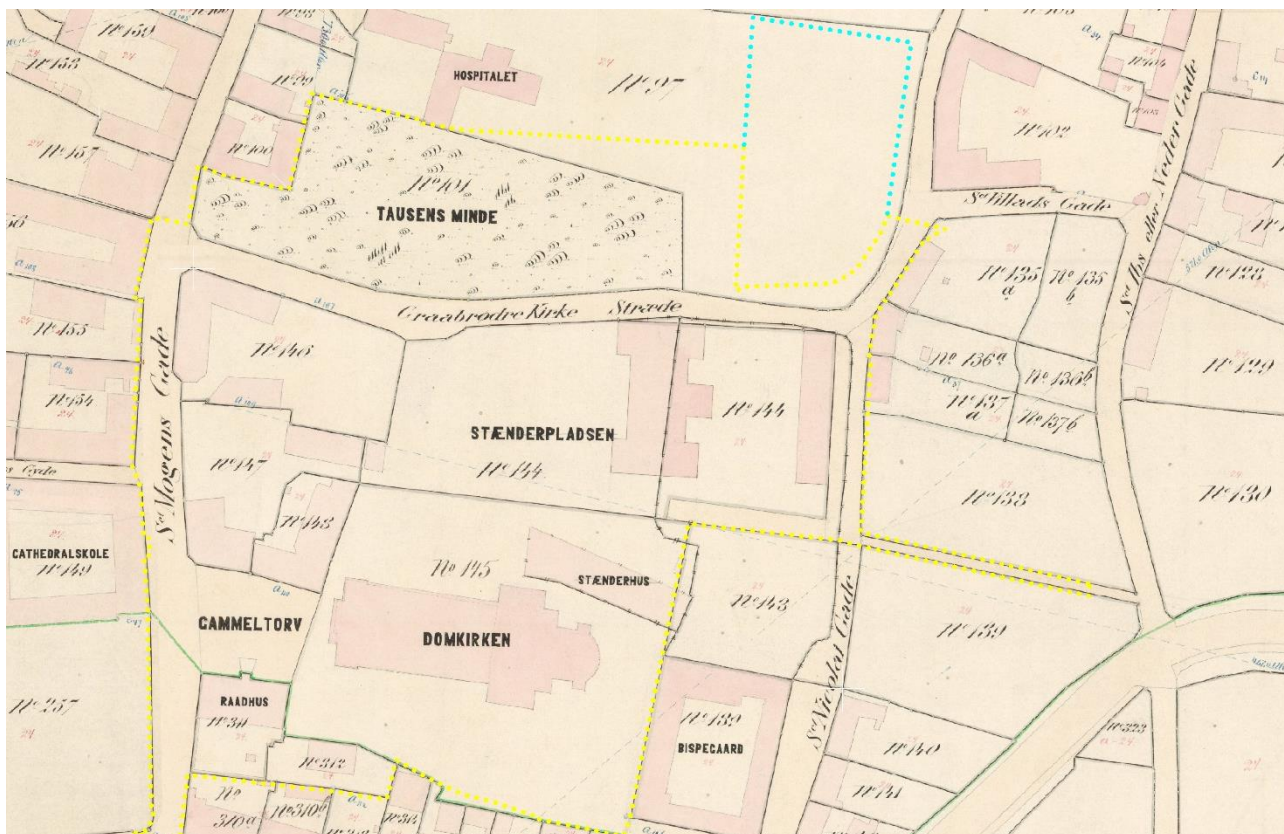
Formodentlig med udgangspunkt i du Plats kort lavede kammersekretær og korttegner Peter Jonassen Hjorth et nyt kort i 1824, men det synes justeret efter udviklingen de foregående år. Eksempelvis ligger hele arealet mellem domkirken og Sct. Mathias Gade ikke længere hen som kirkegård, hvilket utvivlsomt hænger sammen med nedlæggelsen og planeringen af kirkegården i 1811.

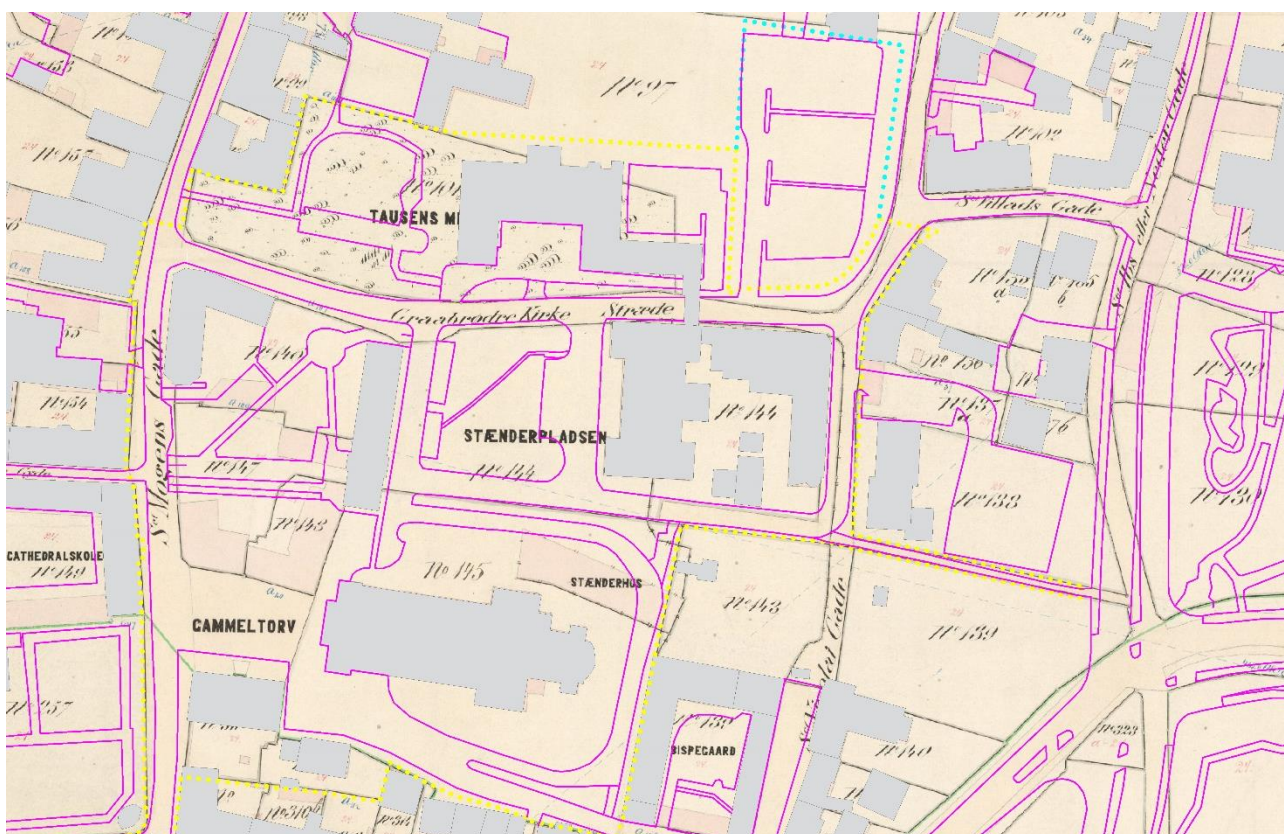
Figur 5. Udsnit af Peter Jonassen Hjorth et nyt kort over Viborg fra 1824. Kopi fra *Viborg Købstads Historie*, bind 4 fra 1941.

Udviklingen kan nu følges gennem en række bykort, blandt andet gennem Vilh. Diogenes' bykort fra 1849, stiftslandinspektør Foss' bykort fra 1858 (se Figur 8), Original 1-kortet (ældste matrikelkort) over Viborg Bygrunde fra 1866 med tilføjelser 1870-75 (se Figur 6), landinspektør Berggreens bykort fra 1884 samt kortet i 3. udgaven af J.P. Trap fra 1900 (se Figur 9), der alle viser det nye haveanlæg Hans Tausens Minde (anlagt 1836 på tomten efter den tidligere Gråbrødre Kirke og Kirkegård) og Stænderpladsen (anlagt på stedet for den senmiddelalderlige bispegård og senere adelsgård).

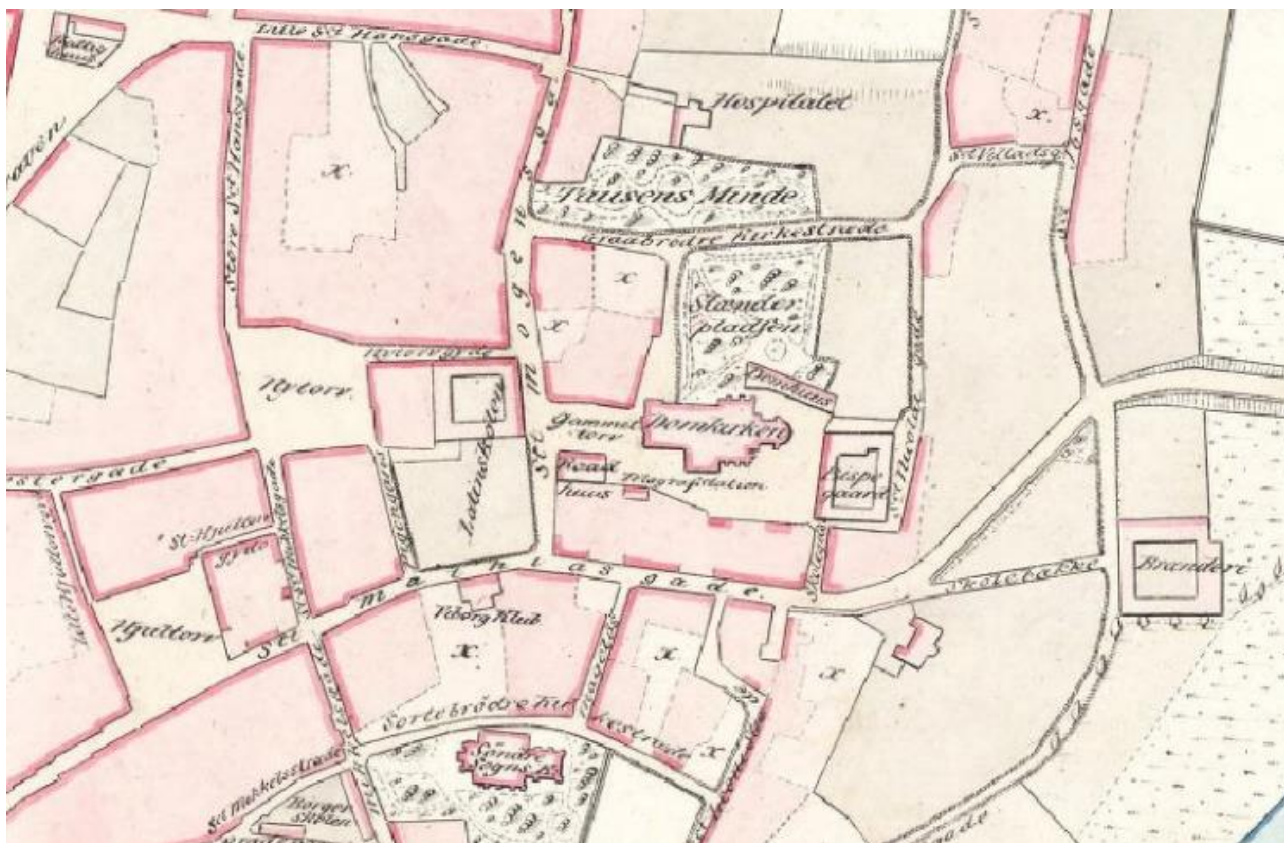
Flere kort fra 1800- og 1900-tallet kan findes i Rigsarkivet (Kortsamlingen, Viborg, Viborg Købstad), fx landinspektør Gustav Hoff's kort over pladsen mellem domkirken og bispegården fra 1874. En systematisk indsamling og gennemgang af dette materiale er ikke efterstræbt i denne analyse.

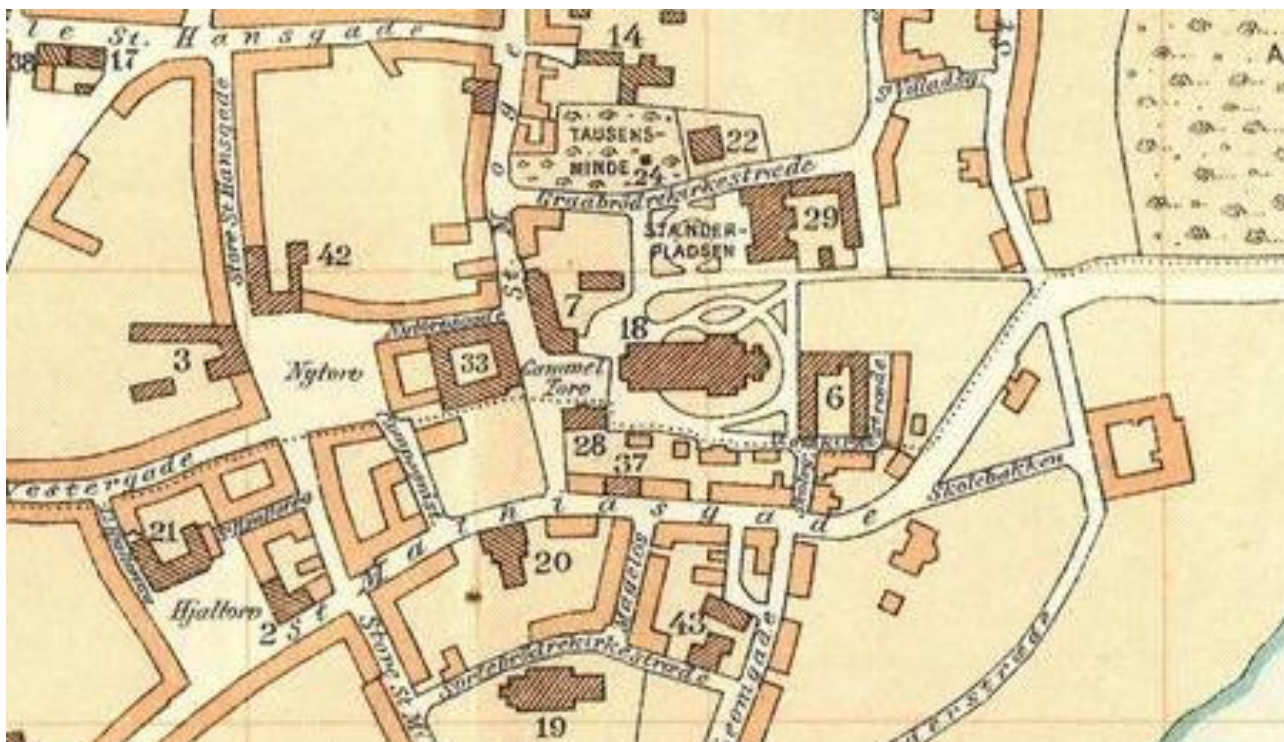
Figur 6. Udsnit af Original 1 kortet for Viborg by. Opmålt 1866 med delvis tilføjelse af det planlagte Råd-, Ting- og Arresthus. Gyldigt 1870-1875. Rudolph Pedersens Gård, nedrevet 1875, ligger nordvest for domkirken på matr.nr. 145, dvs. ud til Gammeltorvs nordøstre del. Borger- og Haandværker-Foreningens bygning, nedrevet i 1947, ligger på matr.nr. 147, dvs. ud til Gammeltorvs nordvestre del og Sct. Mogens Gade.

Figur 7. Samme kort som foregående figur, blot er tilføjet bygninger (grå) og vej- og stiforløb (lilla streger) i 2018. Rammeplansområdet er markeret med gul prik-linje, og tillægsområdet med lyseblå prik-linje.

Figur 8. Udsnit af Foss' bykort over Viborg fra 1858, som også i let redigeret form bringes i 1. udgaven af J.P. Trap samme år. Hans Tausens Minde indviet 1836 på tomten af den tidligere Gråbrødre Kirke og Kirkegård ses nord for Gråbrødre Kirke Stræde (bemærk haveanlæggets oprindeligt ret store areal, tre gange større end i dag). Syd for strædet ses Stænderpladsen fra 1834. Som på alle de ældre kort er Gammeltorv ganske lille (halvt så stort som i dag), idet hele den nuværende nordlige halvdel af torvet var optaget af bebyggelse. Sct. Nicolaj Gade er endnu ikke anlagt langs sydsiden af Stænderpladsen.

Figur 9. Udsnit af Traps bykort over Viborg fra 1900 (Trap, 3. udgave). Dele af bebyggelsen på nordøst-siden af Gammeltorv er sløffet og Sct. Nicolaj Gade er anlagt langs sydsiden af Stænderpladsen. Menighedshuset Hans Tausen [22] fra 1893 ses opført på den østlige tredjedel af haveanlægget Hans Tausens Minde.

Udover rækken af historiske bykort skal fremhæves en opmåling fra 1834 af domkirkens omgivelser mellem Gråbrødre Kirke Stræde, Sct. Mogens Gade og Domkirkestræde (se Figur 22). Anledningen var, at det gamle Domhus fremover skulle huse den nyetablerede Nørrejyske Stænderforsamling, og man ville omdanne både bygningen og dens omgivelser. Samme år sløjfes de to bygninger, som lå nordvest for Domhuset/Stænderhuset (dvs. husene langs syd og nordsiden af nuværende Stænderpladsen), hvormed Stænderpladsen blev en realitet.

Det arkæologiske materiale

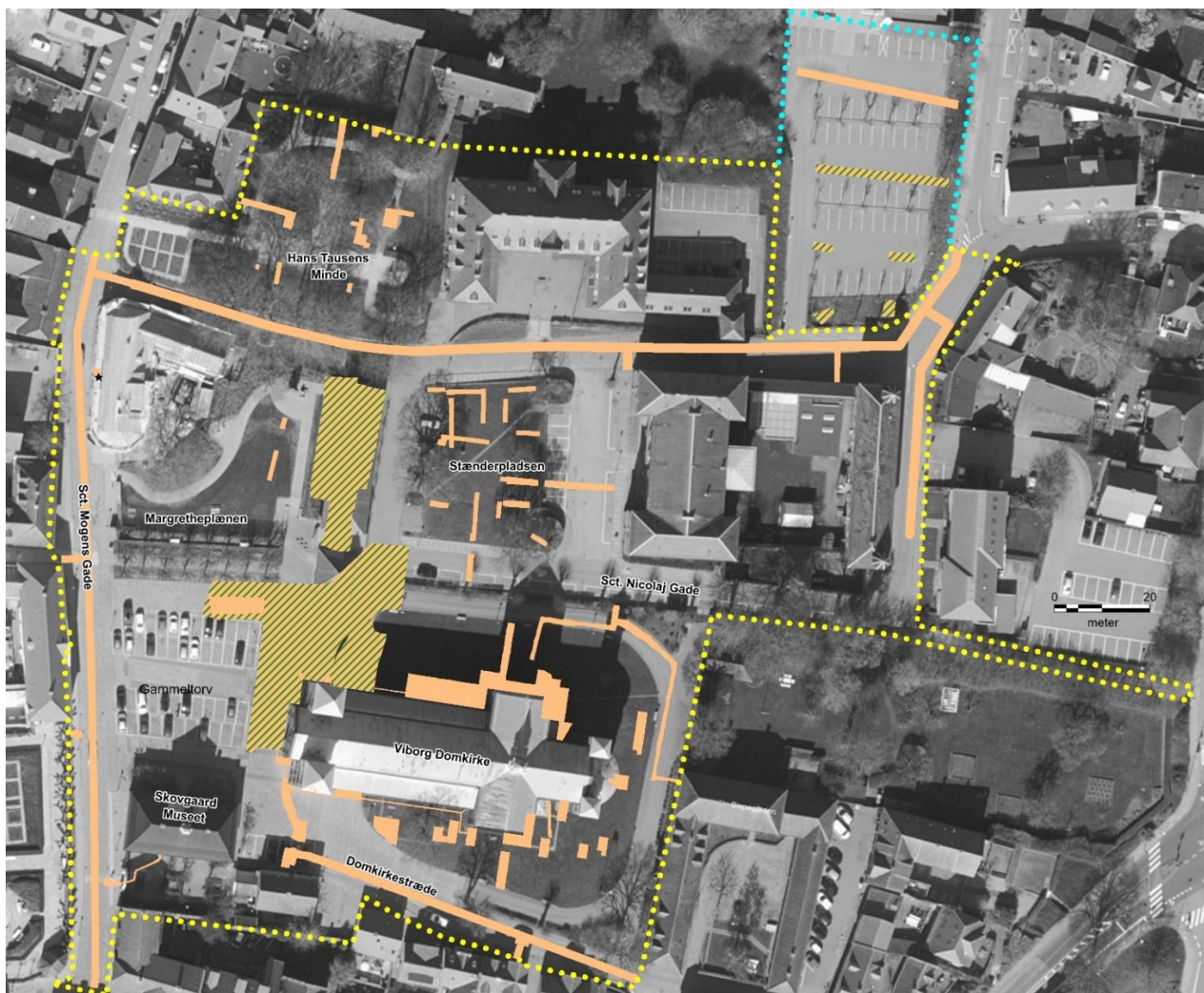
De ældste arkæologiske iagttagelser fra rammeplansområdet hører hjemme i 1800-årene, hvor murermester Christian Marselius Gullev (1806-92) indsamlede oplysninger og fulgte mange grundudgravninger og ombygninger af huse. Fra Gullevs hånd foreligger adskillige notater og især tegninger, bl.a. af hans iagttagelser i domkirkeområdet, men materialet er dog langt fra uproblematisk, og det kan være ganske svært at afgøre, hvad Gullev har set, og hvad han har rekonstrueret. Nogle monumenter har han endog tegnet flere gange i vidt forskellige udformninger. Flere af hans registreringer er blevet arkæologisk undersøgt i nyere tid, og på den baggrund står det klart, at hans lokaliseringer af fortidsminder ofte er korrekte, men også at hans omhyggelige tegninger kan indeholde meget graverende fejl. Gullev fulgte også domkirkens nedbrydning og genopførelse i årene 1863-1876, samt den stedvise ret omfattende afgravning og planering af terrænet nord og nordvest for domkirken. Han gjorde en række iagttagelser, herunder af blotlagte fundamentsforløb, men det ser ud til, at hans registreringer skete på hans eget initiativ, og uden at det blev påskønnet af de ansvarlige for den omfattende ombygning.

De næste arkæologiske oplysninger fra rammeplansområdet stammer fra 1930, hvor Rasmus Brostrøm besigtigede nogle kloakarbejder i Sct. Nicolaj Gade ved arresten, og fra 1935, hvor Nationalmuseet foretog undersøgelser af Gråbrødre Kloster i Hans Tausens Minde, samt fra 1943, hvor Nationalmuseet foretog en mindre undersøgelse på nordsiden af domkirken. Egentlige byarkæologiske undersøgelser blev først introduceret i Viborg fra 1960, og fra begyndelsen af 1970'erne og frem til i dag har Viborg Museum foretaget en række større og mindre undersøgelser i rammeplansområdet.

Ved den arkæologiske analyse er tilgængelige kulturhistoriske data fra rammeplansområdet samt ét tillægsområde med parkeringspladsen ved VUC, blevet indsamlet og analyseret for arkæologiske interesser. Resultaterne præsenteres inden for hvert af områderne:

- Domkirken syd for Sct. Nicolaj Gade inklusiv Domkirkestræde
- Stænderpladsen samt tilstødende del af Sct. Nicolaj Gade
- Margreteplænen
- Gammeltove
- Sct. Mogens Gade
- Gråbrødre Kirke Stræde
- Bispestien
- Hans Tausens Minde
- Sct. Nicolaj Gade langs syd- og østsiden af Viborg Arrest
- Parkeringspladsen ved VUC

I forbindelse med analysen har museet så vidt muligt behandlet udgravningsdata i det GIS-baserede program MapInfo, og alle plandata er tilgængelige i projektionen EUREF89/DVR90. Langt størsteparten af de mange arkæologiske undersøgelser i rammeplansområdet er foretaget før digitalisering af udgravningsdata blev et standardværktøj i den arkæologiske værktøjskasse. Eftersom anvendelsen af GIS-baserede løsninger er afgørende for en effektiv visualisering og bearbejdning af udgravningsdata, så har det fra begyndelsen af analysearbejdet været højt prioriteret, at gennemføre en georeferering og digitalisering af alle de ældre plantegninger.

Figur 10. Oversigt over de væsentligste arkæologiske undersøgelsesområder inden for rammeplansområdet gennemført siden 1970'erne. Langt fra alle undersøgelsesområderne er færdigundersøgt, idet hovedparten af (for)undersøgelserne ikke er blevet ført helt ned til bunden af kulturlagene og/eller konstruktionerne. Lysebrun farve markerer undersøgelsesområder, mens lysebrun med grøn skråravering markerer færdigundersøgte arealer.

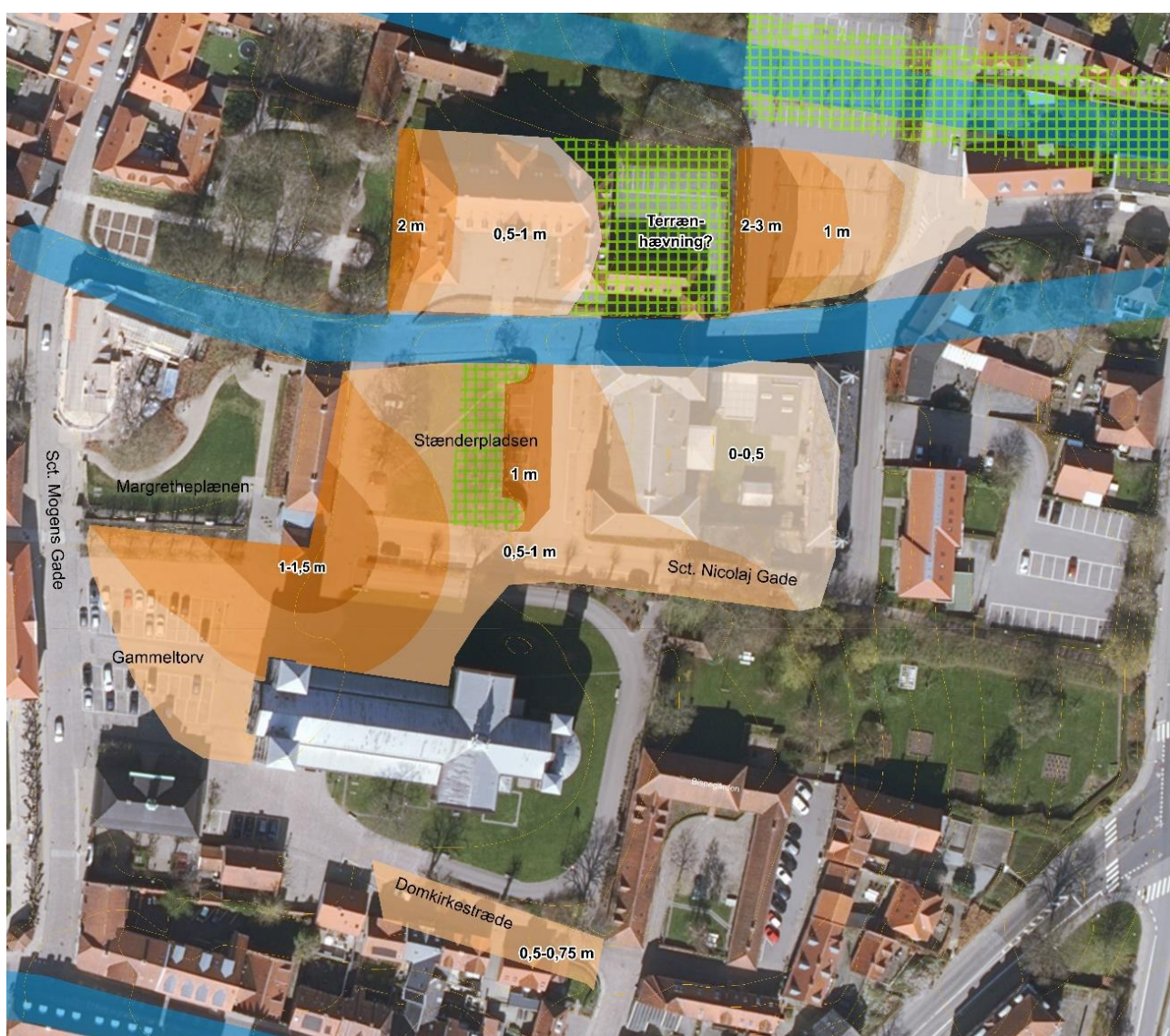
Topografiske forhold

Domkirke kvarteret er placeret på vestsiden af en markant tunneldal, hvis bund er dækket af Viborg-søerne. Efter istiden har dalsiderne været udsat for erosion, der har ført til dannelsen af en række små dale eller erosionskløfter, der fører ned fra den middelalderlige bykerne til søerne. Rækken af små dale eller erosionskløfter opbryder den østlige del af middelalderbyen i flere plateauer ud mod skrænten til tunneldalen. Eksempelvis løber St. Mathias Gade øst for krydset med St. Mogens Gade samt Gråbrødre Kirke Stræde i sådanne erosionskløfter, og med skrænten ud mod tunneldalen danner de tilsammen et plateau med Viborg Domkirke, Gammeltorv og Stænderpladsen. Tilsvarende markerer erosionskløften med Gråbrødre Kirke Stræde og en parallel erosionskløft ned Gråbrødre Klosters have et nordligere plateau.

Terrænreguleringer

Inden for rammeplansområdet har opfyldninger og især afgravninger sløret det oprindelige landskab (se Figur 11). Navnlig blev der i slutningen af 1800-årene foretaget ganske omfattende afgravninger omkring domkirken, især i området nord og nordvest for domkirken. Det er i dag ikke muligt præcist at bedømme omfanget heraf, men via gouacher, fotografier, skriftlige kilder og arkæologiske undersøgelser kan der tilvejebringes nogle hovedtræk.

Den første kendte regulering af området tog sin begyndelse i 1811, da kirkegården på det frie areal omkring domkirken blev nedlagt og planeret. Herefter fulgte planeringen og beplantningen af Stænderpladsen, som blev skabt straks efter nedbrydningen af de sidste bygninger i 1834. Disse planeringer har dog næppe ændret voldsomt på konturerne af det oprindelige terræn. En sådan skete med de omfattende reguleringsarbejder i 1870'erne i forbindelse med den nye domkirkes frilægning. Denne indebar en nedrivning af Domhuset/Stænderhuset (1871) nordøst for domkirken og Rudolph Pedersens Gård (1875) nordvest for domkirkens nordvesttårn samt opførelse af det nye Råd-, Ting- og Arresthuset på østsiden af Stænderpladsen (1874). Dette blev fulgt af en kraftig afgravning af terrænet, som det ses tydeligt på et fotografi fra 1870'erne (se næste side), hvor et større område nord for skibet i den nybyggede domkirke er blevet afgravet, mens der stadig er bevaret en rest af den gamle overflade få meter nord for nordvesttårnet. Afgravningen ud for nordvesttårnet vurderes til at have været henved 1-1½ m, og den har givetvis været aftagende hen mod domkirkens nordre tværskib, ligesom den også har strakt sig hen over Gammeltovej mod domkirkens sydvesttårn, og henover Stænderpladsen mod Gråbrødre Kirke Stræde samt Råd-, Ting- og Arresthuset, hvis opførelse også må have fordret en afgravning/terrassering af terrænet.

Figur 11. Skematisk fremstilling af formodede terrænreguleringer i form af opfyldninger og især afgravninger samt erosionskløfter i Domkirkevarteret. Mørkebrun farve markerer den relativt største afgravning af terræn, mens graderet lysebrun markerer den relativt mindre afgravning; tal i meter angiver den vurderede afgravning i cirka mål(!). Grøn krydsskravering på Stænderpladsen markerer en mindre terrænhævning i 1947, mens samme grønne krydsskravering ved den gl. Vestre Landsret markerer en mulig terrænhævning forud for byggerierne i 1893 eller 1918-20. Den blå farve marker erosionskløfter, der opbyrder den østlige del af middelalderbyen i flere plateauer. Grøn krydsskravering på den nordlige del af VUC P-plads markerer opfyld af erosionskløften.

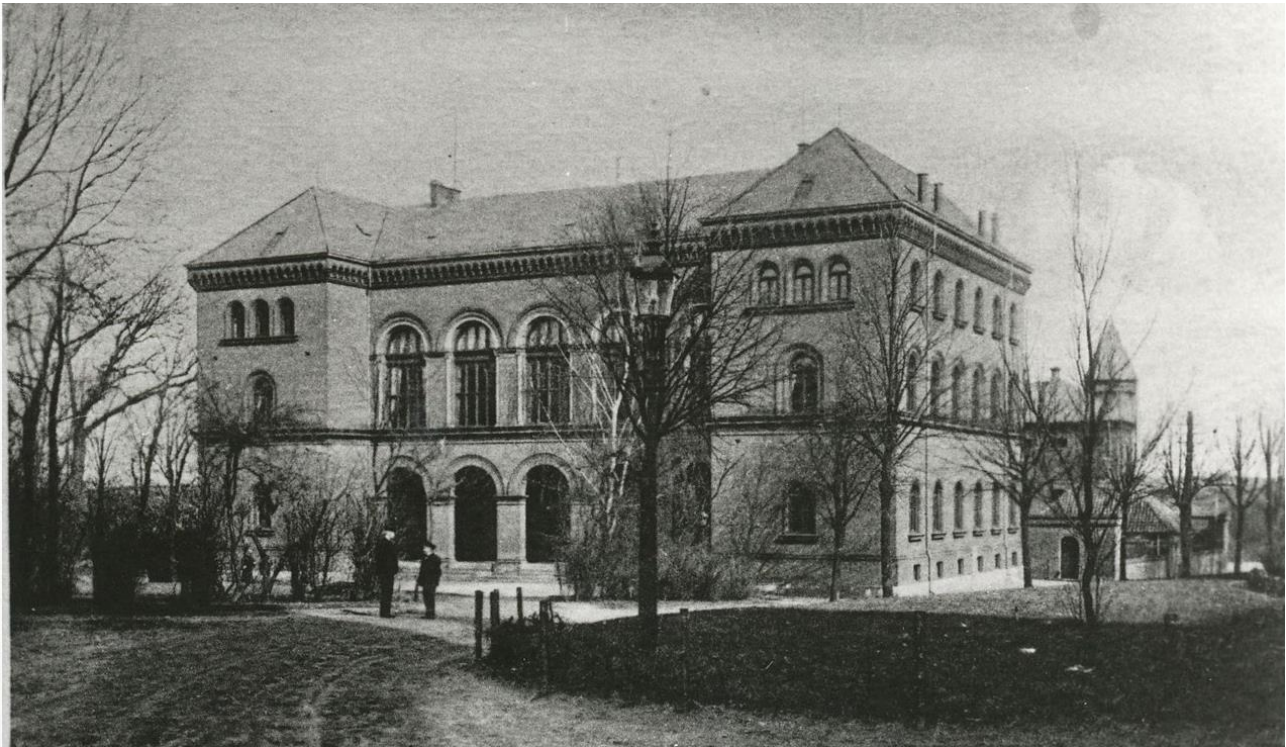

Figur 12. Domkirken og Domhuset, nu med navnet Stænderhuset, set fra nord i 1835. Terrænstigningen henover den nyanlagte Stænderpladsen og frem mod domkirkens nordvesttårn er tydeligt markeret på domkirkens nordfacade (terrænet skildres at ligge flere kvaderskifter højere ved nordvesttårnet end ved tværskibet). Gouache ved Rasmus Henrik Kruuse. Original på Viborg Museum.

Figur 13. Foto mellem 1871-1875, der viser omfattende reguleringsarbejder på den gamle kirkegård. I den højre del af billedet, lige ud for tårnet, skimtes en afgravningsskråning samt en rest af den gamle overflade. Foto: Viborg Museum.

Ingen af kilder før 1870'erne, hverken bykort, goulager og fotografier, giver indtryk at nogen form for erosionskløft eller vej i stil med nutidens Sct. Nicolaj Gade mellem Stænderpladsen og domkirken. Tværtimod giver de indtryk af en sammenhængende jævn flade, som nok skråner fra domkirkens nordvesttårn og ned mod nordøst. Gaden mellem Stænderpladsen og domkirken optræder først på kortmateriale efter 1870'erne, og gadens let nedgravede tracé skal utvivlsomt ses i sammenhæng med anlæggelsen af Råd-, Ting- og Arresthuset (1874).

Figur 14. Foto fra o. 1900, som viser det jævnt skrånende terræn henover Stænderpladsen og ned mod Råd-, Ting- og Arresthuset, som det tog sig ud efter terrænreguleringen i 1870'erne.

Efter de omfattende reguleringer i 1870'erne blev der gennemført nye reguleringer på Stænderpladsen i 1947. Her etableres en parkeringsplads langs østsiden af Stænderpladsen, og det blev foretaget ved at udvide pladsen foran Råd-, Ting- og Arresthuset ind over græsplænen. I praksis blev det gjort ved at grave parkeringspladsen ind i den let opadskrående græsflade, etablere en betonstøttemur og hæve hele den østlige del af græsplænen en smule, så terrænet her stort set blev vandret og i flugt med toppen på den nye betonmur.

Grundlæggende må vi forestille os et landskab før 1870'erne hvor det lidt højere terræn på nutidens Margretheplæne strakte sig som en højning, gradvist aftagende, hen mod domkirkens vestende, domkirkens nordre tværskib og Råd-, Ting- og Arresthuset.

Arkæologiske undersøgelser kan bekræfte dette mønster i afgravningerne. I forbindelse med udgravninger på østsiden af Gammeltorv i 1989 og 1990 og på pladsen lige nord for domkirkens nordvesttårn i 1989 og 1998 kan det fastslås, at afgravningerne har fjernet næsten alle ældre kulturlag, ligesom begravelserne her fandtes umiddelbart under brolægningen og græstørven; her kunne blot registreres de allernederste dele af begravelser, som oprindeligt må have ligget i en dybde på henved 0,8-1,4 m. På grund af afgravningen i området lykkedes det heller ikke at påvise fundamentsspor fra den mur, som indtil 1801 dannede grænse

mellem domkirkens kirkegård og Gammeltorv. I forbindelse med udgravninger udfor domkirkens nordside kan det konstateres, at afgravningerne i hovedsagen har været aftagende mod øst.

På baggrund af arkæologiske udgravninger syd for domkirken kan det med rimelig sikkerhed fastslås, at der ikke sket nogen opfattende afgravning eller opfyldning i dette område. Lige syd for domkirkens vestlige del er påvist brolægning ca. 0,5-0,6 m under terræn, der efter alt at dømme tilhører tiden 1863, ligesom de højst placerede begravelser generelt er registreret i en stor dybde under terræn (1,1-1,4 m). Eneste væsentlige undtagelse herfra synes at være den østlige ende af Domkirkestræde, hvor der ved undersøgelser i 1975 og 1988 blev registreret bunden af mange begravelser umiddelbart under vejbelægningen. Derfor må der være foretaget en betydelig afgravning af terrænet i dette område ved anlæggelsen af Domkirkestræde på den tidligere kirkegård efter 1811.

Også de første arkæologiske undersøgelser på Stænderpladsen, foretaget i 2017 som følge af arbejdet med rammeplanen, efterlader et meget klart indtryk af, at afgravningerne her har fjernet næsten alle ældre kulturlag. Ganske kort under græstørven dukkede den lerede undergrund frem, og heri kunne påvises en række dybereliggende fundamentsforløb, brønde samt enkelte ukarakteristiske fyldskifter. Ved forundersøgelsen kunne også ses spor af den førnævnte regulering i 1947, hvor den østlige del af græsplænen hævedes med op til 0,5-0,6 m i forbindelse med etableringen af betonstøttemuren og udvidelsen af pladsen foran Råd-, Ting- og Arresthuset.

Hvad angår plateauet på nordsiden af Gråbrødre Kirke Stræde, så har det oprindelige terræn givetvis skrånet ned mod tunneldalen. I dag er den del af plateauet, som ligger øst for nutidens Hans Tausens Minde, præget af en kraftig afgravning og terrassering af terrænet. Tilbage 1836 blev tomten af Nørre Sogns Kirke, den tidligere Gråbrødre Kirke, og tilhørende kirkegård planeret og indviet som byens første haveanlæg under navnet Hans Tausens Minde. Dette oprindelige haveanlæg strakte sig næsten helt hen til nuværende VUC's parkeringsplads. I 1893 opførtes menighedshuset Hans Tausen på den østlige tredjedel af haveanlægget, men det fik kun en kort levetid, idet det måtte vige for opførelsen af landsretsbygningen i 1918-1920. Forud for især sidstnævnte byggeri blev der foretaget en kraftig afgravning og terrassering af den tidligere kirkegård, hvilket tydelig ses på den stejle skråning i skellet mellem Hans Tausens Minde og den gl. Vestre Landsret. Flere forhold antyder dog også, at der ikke kun skete en afgravning af terrænet forud for byggeriet, idet der på den østligste del af grunden primært synes at være tale om en terrænhævning ved opfyldning, hvilket i dag giver sig udtryk i et større terrænspring mellem denne del af grunden og Gråbrødre Kirke Stræde.

Området med VUC's parkeringsplads bærer også præg af, at der tidligere er foretaget en kraftig afgravning og terrassering af det skrånende plateau. Dette er sket før 1954, hvor ændringen kan ses på et luftfoto. Ved en arkæologisk forundersøgelse af parkeringspladsen i 2005 blev der på den nordlige del af arealet påtruffet eftermiddalalderligt fyldlag/kulturlag, aflejret i fortsættelsen af den førnævnte erosionskløft ned gennem Gråbrødre Klosters have, mens der på resten af arealet blev påtruffet undergrund umiddelbart under asfaltopbygningen.

Gennemgang af delområder

Domkirken syd for Sct. Nicolaj Gade inklusiv Domkirkestræde

Domkirken har på alle sider været omgivet af en kirkegård, der i store træk har udgjort den tidligere matr.nr. 145 inkl. Domkirkestræde (dvs. før opsplitningen i matr.nr. 145, 7000ay og 7000av) samt muligvis også norddelen af de tilstødende grundstykker syd for Domkirkestræde. Kirkegården har utvivlsomt været omgivet af en mur, sådan som det kan genfindes med lidt forskellige afvigelser på bykortene i Resens Atlas fra 1677 og Frederik 5.s Danske Atlas fra 1755 samt Joh. Heinr. du Plats kort fra 1795, der dog udstrækker kirkegården helt ned til Sct. Mathias Gade, hvilket måske skyldes at dette areal længe lå øde efter bybranden i 1726. Ud mod Gammeltorv udgik muren fra rådhusets nordøsthjørne, og den har fulgt det gamle matrikelskel mellem Gammeltorv og matr.nr. 145 (se Figur 6, Figur 20, Figur 21).

En række forskellige bygninger, både tilbygninger til domkirken og selvstændige bygninger, har optaget dele af kirkegården. Det gælder ikke mindst dele af Mariaklosteret/bispegården, det senere Domhus og Stænderhus. Nogle er opført på arealer der oprindeligt har været kirkegård.

Nord for domkirken lå middelalderen et stort bygningskompleks, som formodentlig senest i senmiddelalderen har strakt sig henover et grundstykke svarende til den nuværende Stænderpladsen samt Råd-, Ting- og Arresthuset (matr.nr. 144a-c). Almindeligvis antages det, at dele af bygningerne har rummet Mariaklosteret indtil sekulariseringen af domkapitlet i 1440, hvor klosterbygningerne efter alt at dømme overtages af bispem, og som i senmiddelalderen rådede over en stor bispegård i netop dette område. Ingen middelalderlige kilder giver meddelelser om bygningernes størrelse og omfang, og først i 1500-tallet kommer der enkelte oplysninger om det.

Et af den senmiddelalderlige bispegårds (og Mariaklosterets?) bygninger blev bevaret frem til 1871, og det kendes i dag gerne under navnene Domhuset og Stænderhuset. Der er tale om en meget stor næsten øst-vest orienteret bygning, ca. 40x10 m, som i sin oprindelse var en middelalderlig teglstensbygning. Bygningens orientering afveg lidt fra domkirkens, hvilket formentlig skyldes det skrånede terræn mod nordøst. Bygningens vestende havde en påfaldende uregelmæssig form, som mest oplagt lader sig forklare, hvis man antager, at den næsten øst-vest orienterede bygning på et tidspunkt er blevet sammenbygget med en nord-syd orienteret bygning. Den nord-syd-gående bygning (nord-syd-fløjen) er formodentlig ældst og har haft en sydgavl parallel med domkirkens tværskib. Chr. Gullev skal, ved reguleringen af området nord for domkirken i 1870'erne, have set kraftige fundamenter til en sådan fløj.

Arkæologi, faste konstruktioner: På området nord for domkirken har række arkæologiske undersøgelser i 1940'erne, 1970'erne og 1980'erne påvist en flere forskellige fundamentforløb [VSM D062, D874]. I hjørnet mellem nordre tværskib og sideskib blev i 1943 og 1974 undersøgt et fundament, som tilhører nordvesthjørnet af en bygning med en øst-vest-længde på næsten 13 m. Over østdelen stod indtil 1860'erne det ca. 8 m lange Sct. Kjelds Kapel, men de frilagte fundamenter viser, at bygningen oprindeligt har strakt sig næsten 5 m længere vestpå. Det er blevet foreslået, at fundamentsforløbet tilhører nordsiden den ældre domkirke, som i perioden 1125-1225 blev afløst af den romanske domkirke, som igen blev afløst (stort set) af den nyromanske domkirke i perioden 1863-76. Den sydlige del af den ældre domkirke brude i så fald skjule sig under den nuværende domkirkes gulv, hvis ikke de mange begravelser i domkirken gennem mere end 600 år har slettet alle spor heraf.

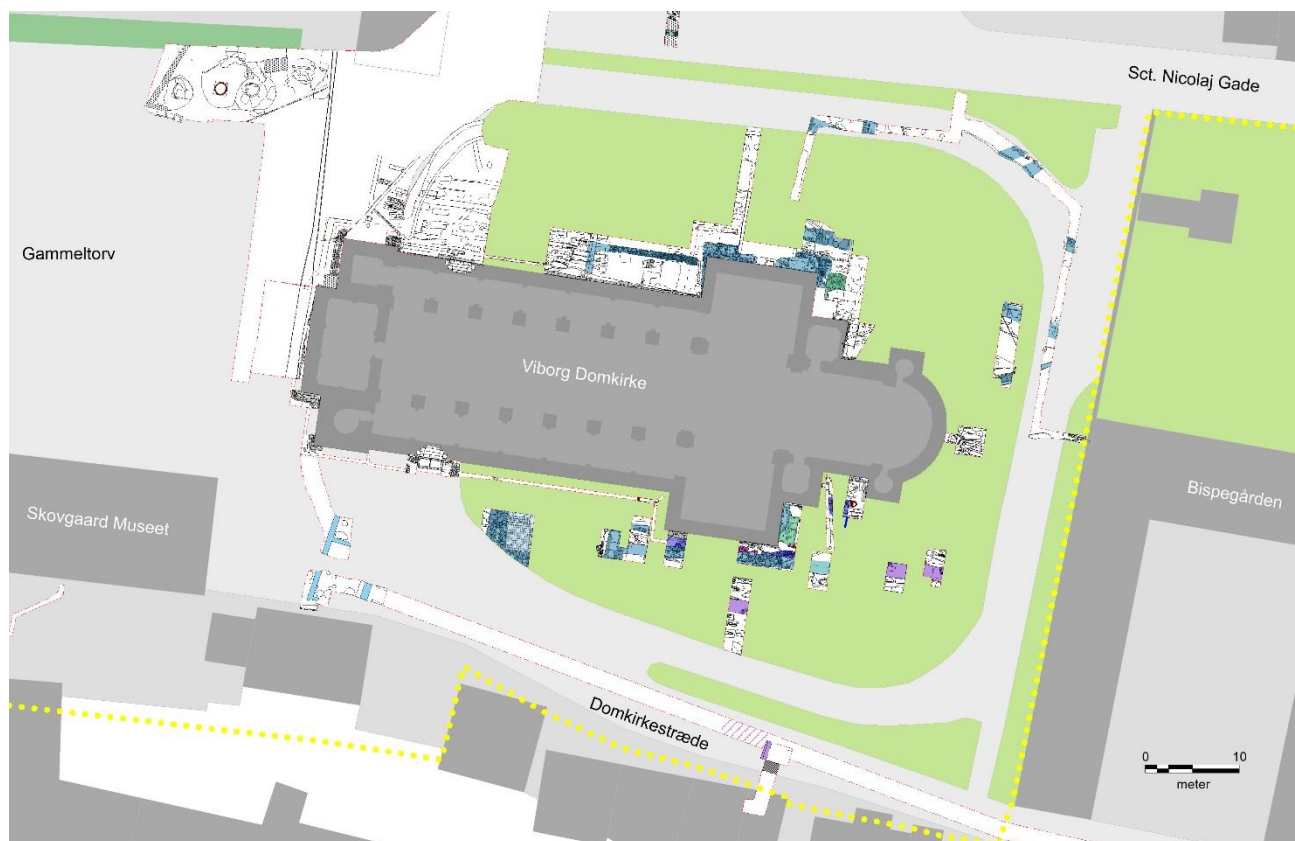
Ved arkæologiske undersøgelser i 1974-75, 1981, 1986 er der påvist flere fundamentsforløb [F23, F24, F25, F29, F30] fra øst-vest-fløjen (Domhuset/Stænderhuset) [VSM D062, D874, E548]. På baggrund af stratigrafiske iagttagelser kan bygningen tidligst være opført i 12-1300-tallet, men det er fortsat uafklaret

om byggeriet går tilbage til klostertiden eller den senmiddelalderlige bispegård. Ved den arkæologiske undersøgelse i 1986 [VSM E548] blev der påvist et fundamentsforløb [F28], som kan være identisk med nord-syd-fløjens østfacade. Nord-syd-fløjen optræder ikke på Resens kort og den må være forsvundet før 1670'erne. Hvornår vides ikke. En middelalderlig afløbskanal [F21 og F22] fra domkirkens krypt og videre mod nordøst er påvist i 1981 og 1986 [VSM D874, E548].

Yderligere rester af fundamentsforløb blev i 1986 påvist nordøst for øst-vest-fløjen (Domhuset/Stænderhuset) [VSM E548]. På det foreliggende grundlag kan det ikke med sikkerhed afgøres, hvorvidt der er tale om hegnsmure eller bygninger.

På området syd for domkirken inklusiv Domkirkestræde har en række arkæologiske undersøgelser i 1970'erne og 1980'erne påvist flere forskellige fundamentsforløb [F1-20, F42-43] [VSM D062, D451, D838, D874, E822, E835] samt spor af gulvlag [F14]. På det foreliggende grundlag kan det ikke altid med sikkerhed afgøres, hvorvidt der er tale om hegnsmure eller bygninger. Flere lader sig sikkert identificere som forskellige middelalderlige bygninger og tilbygninger til domkirken (fx Vor Frue Kapel, Sankt Anna Kapel [begge nedrevet 1860'erne] og Kapitelhuset [nedrevet 1828]) eller selvstændige kannikeresidenser, som bl.a. må være opført på domkirkens kirkegård efter sekulariseringen af domkapitlet i 1440 (Indtil dette år fungerede domkapitlet som et augustinerkloster, hvor kannikerne levede i fællesskab i Mariaklosteret. Herefter flyttede de ud i egne residenser, og klosteret sandsynligvis overgik til bispem). Men andre skiller sig markant ud ved, at murværket og delvis fundamentene er blevet fjernet tidligt i middelalderen.

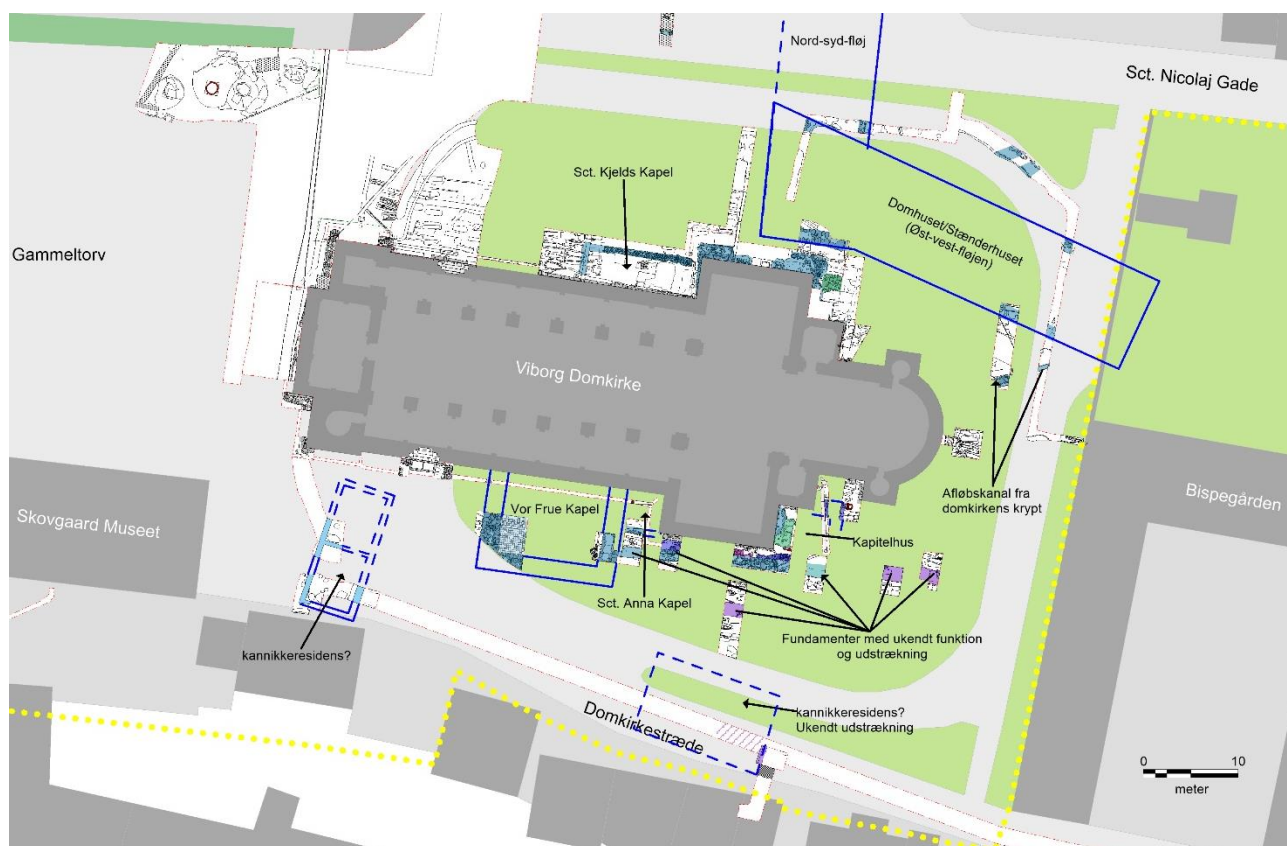
Både nord, øst og syd for domkirken befinder flere af fundamentsforløbene ganske kort under græstørven, se Figur 15, Figur 16, Figur 17 og Tabel 1.

Figur 15. Registrerede fundamentsforløb fra middelalder omkring domkirken er markeret med blå, lilla og grønne farver.

Figur 16. Registrerede fundamentsforløb fra middelalder omkring domkirken er markeret med blå, lilla og grønne farver. De viste F-nr. henviser til Tabel 1 med oplysninger om topkote på det øverste registrerede kontekster.

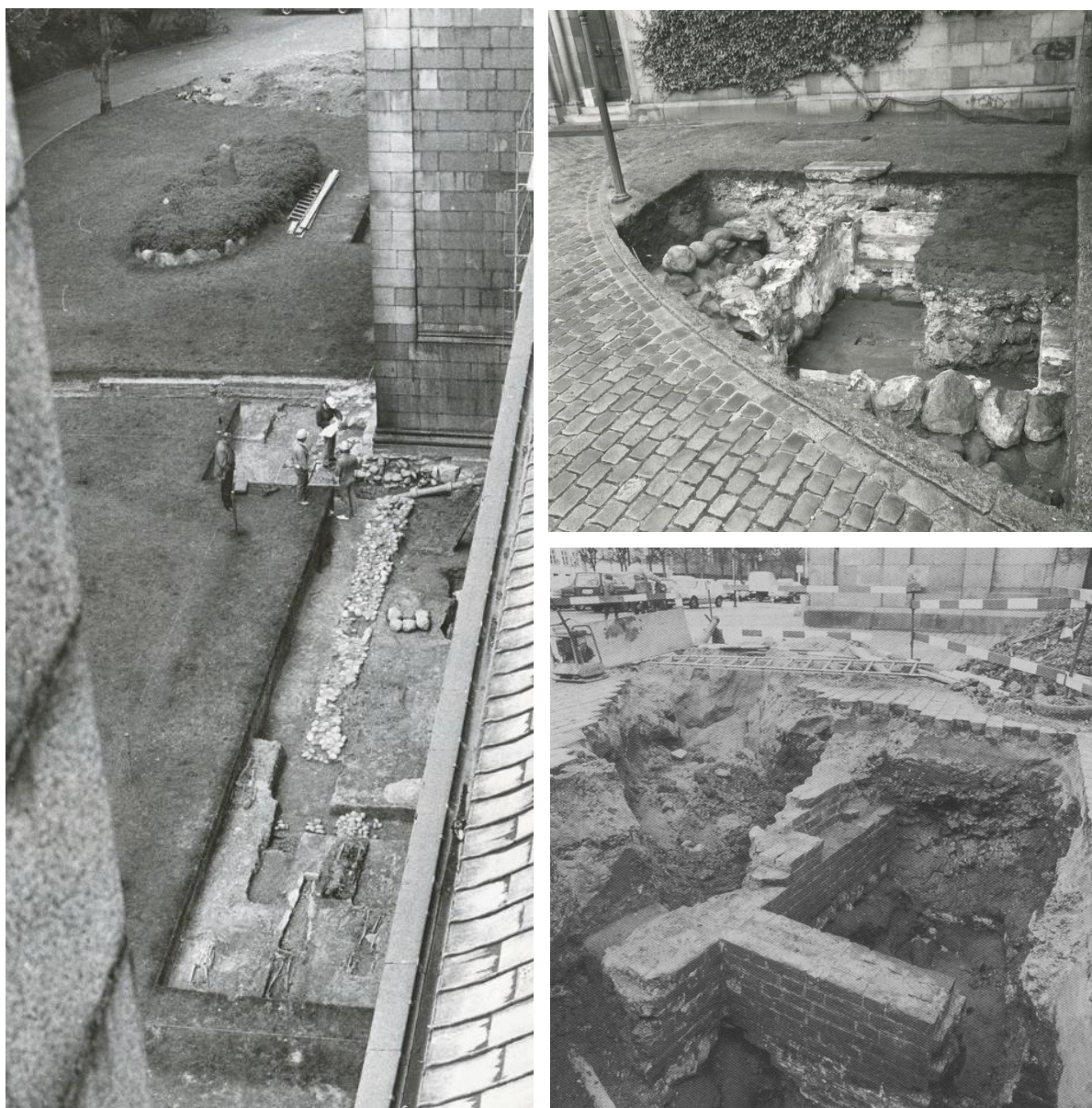
Figur 17. Registrerede fundamentsforløb fra middelalder omkring domkirken er markeret med blå, lilla og grønne farver. Med tekst og linjer markeret bygningsomrids samt fundamentsforløb med ukendt funktion og udstrækning, hvor fuldoptrukken markerer sikkert forløb, og stiplede markerer usikkert forløb.

Tabel 1. Fundamentsforløb og dybder – kobles med Figur 16

Nr,	Topkote på fundament og lign. (DVR90)	Dybde under terræn (m)	Bemærkning
F1	36,80	0,11	Stenfundament Vor Frue Kapel
F2	35,40	1,29	Gulvflade Vor Frue Kapel
F3	36,23	0,32	Stenfundament Vor Frue Kapel
F4	36,34	0,18	Stenfundament Vor Frue Kapel
F5	35,90	0,06	Stenfundament til Vor Frue Kapel.
F6	35,34	1,18	Gulvflade i Vor Frue Kapel.
F7	35,36	1,20	Stenfundament Sct. Anna Kapel.
F8	36,24	0,30	Delvist plyndret fundamentsgrøft til ukendt bygning (bundkote dybere end 34,98).
F9	35,79	0,70	Stenfundament. Bredde ca. 1,3 m. Ligger op til fundament F10.
F10	35,82	0,67	Stenfundament. Bredde ca. 1,3 m. Ligger op til fundament F9 og uden direkte forbindelse til domkirkens fundament
F11	35,15	1,15	Stenfundament langs nordside af stenfundament F12, tilføjelse hertil? Bredde 0,6 m. Fundament til Kapitelhuset?
F12	36,02	0,28	Stenfundament. Bredde 1,2 m.
F13	34,68	1,40	Fundamentsgrøft med frådstensmulder, skåret af mange senere begravelser Bredde ca. 1,5 m.
F14	35,46	0,62	Spor af gulvlag: mørtel over frådstensmulder med samlet tykkelse på 12 cm.
F15	34,80	1,40	Fundamentsgrøft med mørtelsmulder, skåret af senere begravelser i syd samt nedgravninger til kloakrør og kloakbrønd mod nord. Afgrænsning usikker mod nord, men bredde mindst ca. 1,4 m. Det forventede fundament til Kapitelhuset ikke påvist, men er formodentlig fjernet ved nedgravningerne til kloak.
F16	35,92	0,46	Stenfundament øst for søndre tværskib.
F17	36,26	0,12	Stenfundament til apsis øst for søndre tværskib.
F18	35,69	0,38	Stenfundament til Kapitelhuset.
F19	34,73	1,25	Fundamentgrøft med kampesten og frådstensmulder, skåret af senere begravelser. Bredde > ca. 1,55 m.
F20	34,85	0,89	Fundamentgrøft med frådstensmulder, skåret af senere begravelser. Bredde ca. 1,6 m.
F21	34,22	1,82	Stensat afløbskanal fra krypten.
F22	34,09	1,10	Stensat afløbskanal fra krypten (dæksten ikke bevaret).
F23	-		Trugformet nedgravning fra plyndret fundament til øst-vest-fløjens sydmur [Domhuset/Stænderhuset].
F24	-		Trugformet nedgravning fra plyndret fundament til øst-vest-fløjens sydmur [Domhuset/Stænderhuset].
F25	34,69	0,32	Stenfundament til øst-vest-fløjens nordmur (øst) [Domhuset/Stænderhuset].
F26	34,51	0,85	Stenfundament nord for øst-vest-fløjen.
F27	34,71	0,52	Stenfundament nord for øst-vest-fløjen.
F28	35,40	0,42	Stenfundament til nord-syd-fløjens østmur (syd).
F29	35,84	0,24	Stenfundament til øst-vest-fløjens nordmur (vest) [Domhuset/Stænderhuset].
F30	35,88	0,52	Stenfundament til øst-vest-fløjens sydmur (vest) [Domhuset/Stænderhuset].
F31	36,08	0,30	Stenfundament øst for nordre tværskib.
F32	36,32	0,09	Stenfundament til tværskibets nordgavl (øst).
F33	36,20	0,29	Stenfundament til tværskibets nordgavl (vest).
F34	35,96	0,69	Stenfundament til Sct. Kjelds Kapel (øst).

F35	36,22	0,50	Stenfundament til Sct. Kjelds Kapel (vest).
F36	36,76	0,40	Stenfundament til nordvestre tårn.
F37	36,71	0,35	Stenfundament til nordvestre tårn.
F38	36,57	0,46	Stenfundament til sydvestre tårn.
F39	36,24	0,47	Stenfundament til sydvestre tårn.
F40	36,32	0,63	Brolægning før 1863.
F41	36,42	0,53	Brolægning før 1863.
F42	36,17	0,42	Stenfundament og murværk til nord-syd orienteret stenhus under brolægningen
F43	34,60	0,30	Stenfundament og murværk registreret umiddelbart under brolægningen, samt muligt pikstensgulv?

Bemærk: Topkoten gælder den faste konstruktion, men for mange af fundamenterne gælder det, at den mere eller mindre plyndrede fundamentsgrøft (genfyldt efter optagning af de øverste kampesten) kan påvises allerede umiddelbart under græstørven, det vil sige typisk ca. 0,3-0,35 m under terræn.

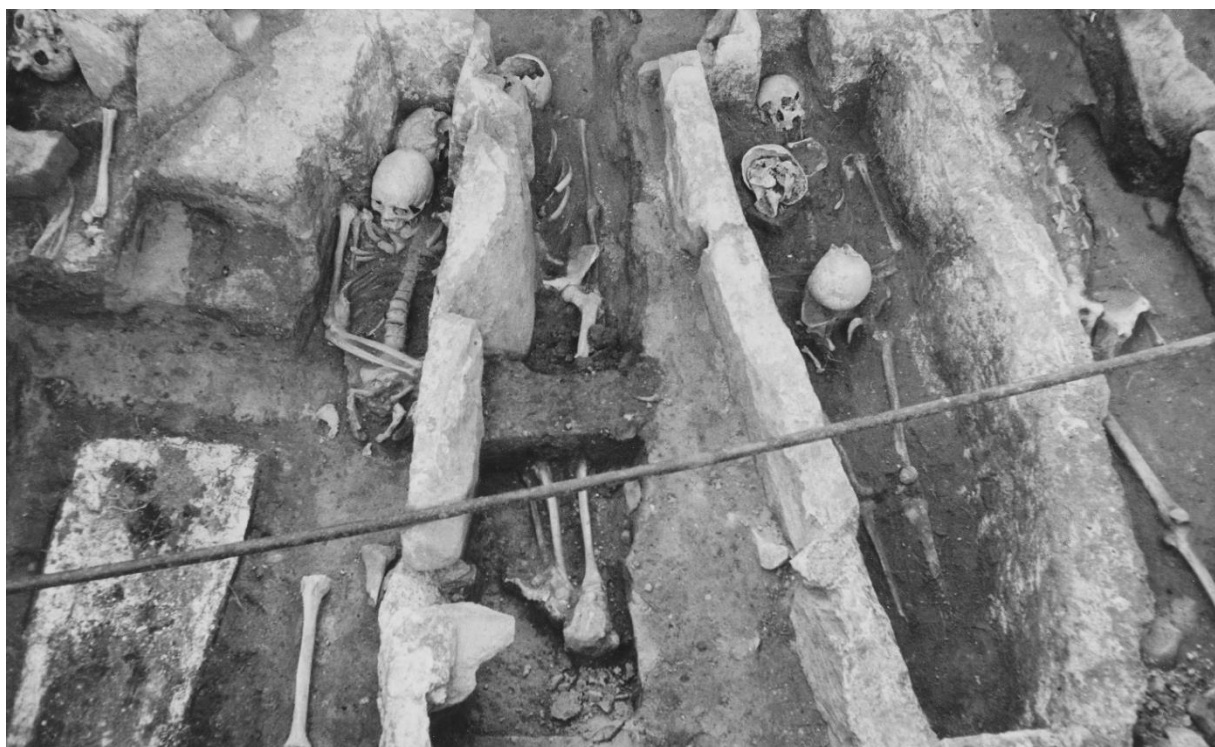
Figur 18. Til venstre: 1974-undersøgelse af fundamentsforløb [F34, F35] til Sct. Kjelds Kapel og begravelser lige under græstørven [VSM D062]. Øverst til højre: Fundamentsforløb [F3, F4] til Vor Frue Kapel syd for domkirken [VSM D874]. Nederst til højre: Fundamentsforløb [F42] til bygning lige under brolægningen syd for domkirkens sydvesttårn [VSM E822].

Arkæologi, begravelser: Ved undersøgelserne i 1970'erne og 1980'erne er påvist omfattende spor af begravelser på nord, øst og sydsiden af domkirken, og gravintensiteten er generelt høj [VSM C810, D062, D451, D874, E548, E822, E834, E835, E838, F971]. Nord for domkirkens vestlige del ligger de øverste bevarede skeletter ganske kort, ca. 0,2-0,3 m under terræn, hvilket skyldes en afgravning af terrænet i 1870'erne. Øst for domkirken ligger de øverste bevarede skeletter noget dybere, ca. 0,5-0,8 m under terræn. Mellem domkirken og Domkirkestræde ligger de øverste bevarede skeletter ca. 0,98-1,48 m under terræn. På selve Domkirkestræde ligger de øverste bevarede skeletter i den vestlige del ca. 0,97-1,27 under terræn, mens de i den østlige del af strædet kun ligger ca. 0,3 m under terræn, hvilket må skyldes afgravning efter 1811. Under det øverste registrerede lag af skeletter ligger der gerne bevaret flere underliggende lag af skeletter. Det gælder dog ikke området nord for domkirkens vestlige del og østlige del af Domkirkestræde. Skeletterne i disse områder udgør den nederste horisont af skeletter på kirkegården. Selvom selve skeletterne i flere områder ligger dybt, så gælder det for mange af begravelserne, at selve nedgravningen til begravelsen kan påvises i fladen allerede umiddelbart under græstørven, det vil sige typisk ca. 0,3-0,35 m under terræn.

Der synes kun at have været begrænset begravelsesaktivitet på kirkegårdens nordøstlige del, formodentlig fordi dette areal senest i højmiddelalderens optages af bygninger i form af bl.a. øst-vest-fløjen [Domhust/Stænderhuset].

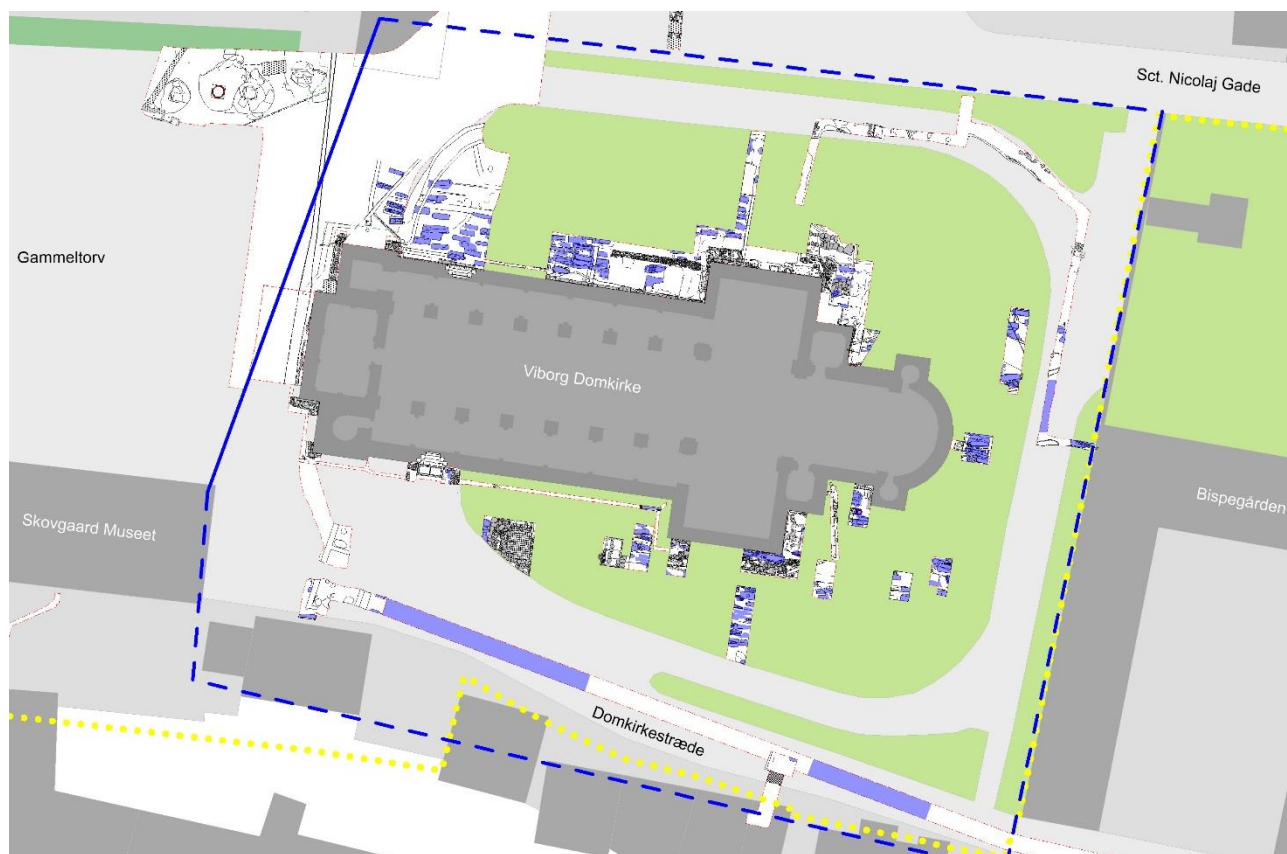
Endvidere er domkirkens mange kister i gravkamre og fra aflukker i krypten blevet ført ud på kirkegården ved "oprydninger" i 1773, 1828 og 1859 samt ikke mindst i forbindelse med nedbrydningen og genopbygningen af kirken i årene fra 1863, hvor indholdet skal være kastet i en stor kule på den nordøstre del af kirkegården.

Fundamenterne til den søndre kirkegårdsmur er kan være påvist ved nordvesthjørnet af Domkirkestræde 6, hvor der i forbindelse med vandledningsarbejde blev registreret et stenfundament med øst-vestlig orientering [VSM C463].

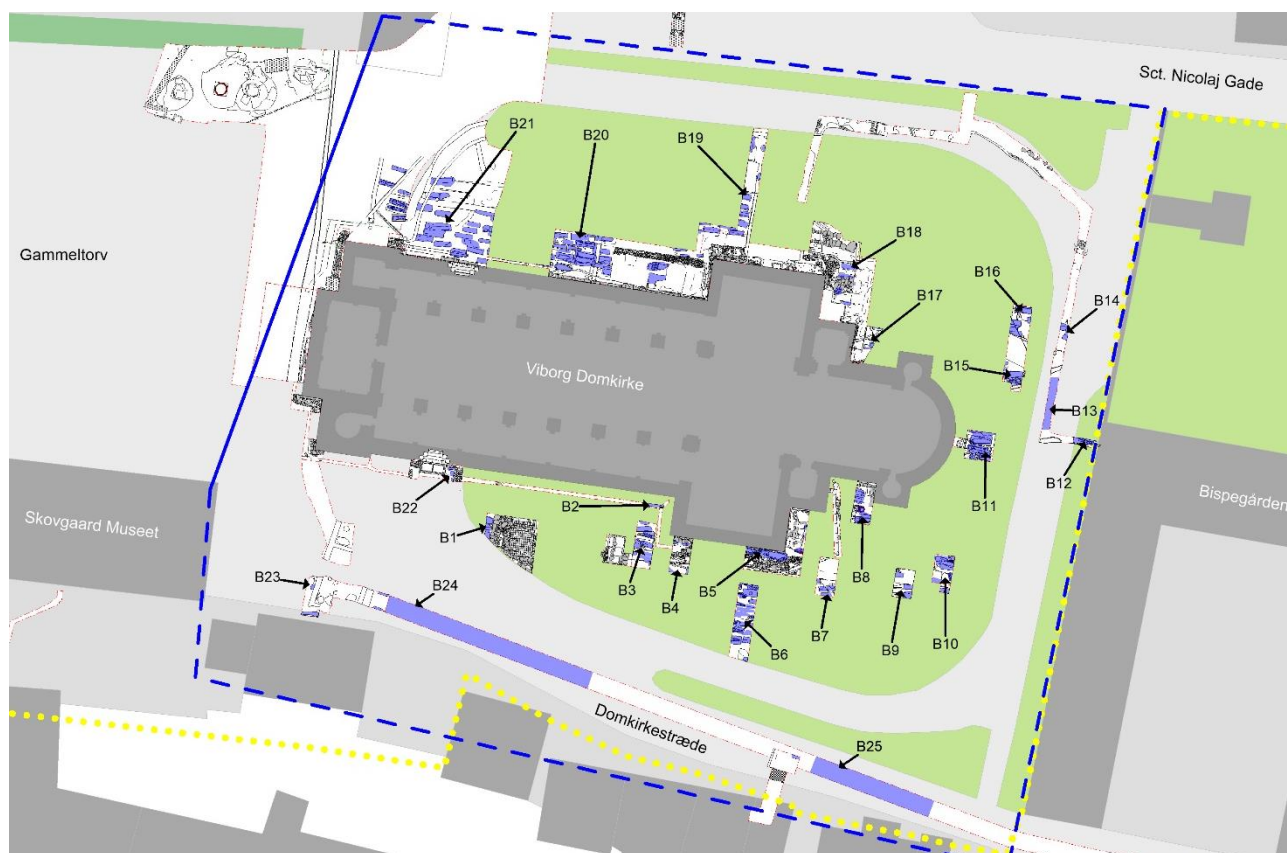

Figur 19. Stensatte grave fra ældre middelalder undersøgt lige øst for domkirkens apsis i 1971 [VSM C810].

En oversigtsplan over de registrerede begravelser og deres dybder kan ses på følgende figurer og tabel.

Figur 20. Registrerede begravelser fra middelalder til 1811 omkring domkirken er markeret med blåt.

Figur 21. Registrerede begravelser fra middelalder til 1811 omkring domkirken er markeret med blåt. De viste B-nr. henviser til Tabel 2 med oplysninger om topkote på det øverste registrerede lag af skeletter. Kirkegårdens formodede udstrækning er markeret med blå linje, hvor fuldoptrukken markerer sikkert forløb, og stiptet markere usikkert forløb.

Tabel 2. Begravelser og dybder – kobles med Figur 21

Nr.	Topkote på øverste lag af skeletter (DVR90)	Topkote på registreret gravomrids (DVR90)	Dybde til skeletniveau under terræn (m)	Bemærkning
		Skeletniveau ikke nået ved undersøgelse		
B1	35,15		1,35	5 grave.
B2		36,60	> 0,05	1 muret grav, dybden under terræn er 0,05 m til første teglskifte.
B3	35,34		1,16	12 grave.
B4	34,96		1,47	4 grave.
B5	34,85		1,48	3 grave.
B6	34,98		1,20	22 grave, flertallet ligger omkring kote 34,85.
B7	35,12		0,98	4 grave.
B8	35,14		1,21	8 grave.
B9	34,61		1,40	Mindst 3 grave.
B10	34,94		0,99	Mindst 11 grave.
B11	35,39		0,91	Mindst 13 grave, heraf flere stensatte kister fra tidlig middelalder ca. 1,27 m under terræn.
B12	34,19		1,10	Mindst 2 grave lige vest for bispegården.
B13	34,80		0,5-0,8 m	Mindst 8 grave, muligvis det dobbelte, gennemgravet ved anlægsarbejde uden arkæologisk tilsyn. Data begrænset.
B14	34,31		0,80	4 grave, delvist skåret af sydfundamentet t øst-vest-fløjen, Domhuset/Stænderhuset.
B15	35,16		0,60	Mindst 6 grave, heraf flere, som ligger ret højt i kote 34,85-35,16, men også grave som ligge ca. 1 m dybere.
B16	34,41		1,14	Mindst 5 grave, primært 1,14-1,34 under terræn.
B17	35,10		1,30	4 grave.
B18	35,13		1,27	5 grave og 1 knoglekule.
B19	35,98		0,54	Mindst 13 grave.
B20	36,63		0,31	Mindst 31 grave, meget højtliggende.
B21	36,73		0,20	
B22	36,13		0,82	3 begravelser.
B23	35,63		0,97	Mindst 2.
B24	35,33		1,27	Mange begravelser.
B25	34,60		0,30	Mange begravelser registreret umiddelbart under brolægning.

Bemærk: Topkoten gælder øverste registrerede lag af skeletter, der gerne ligger bevaret i flere underliggende lag. Endvidere gælder det for mange af begravelserne, at nedgravning hertil kan påvises allerede umiddelbart under græstørven, , det vil sige typisk ca. 0,3-0,35 m under terræn.

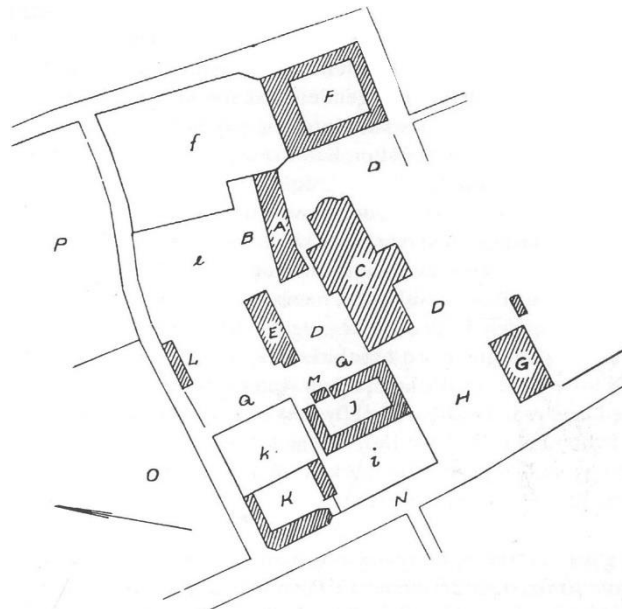
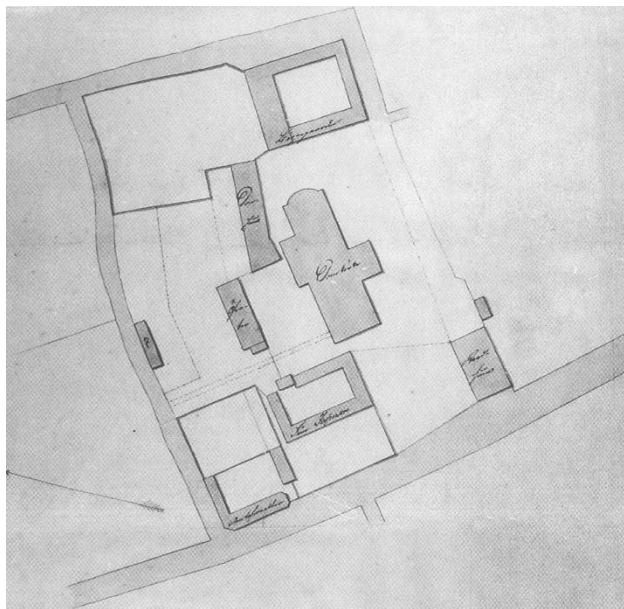
Vurdering: Det er museets vurdering, at der er betydelige risiko for ukendte og kendte fortidsminder i form af bygninger, begravelser og kulturlag nord, øst og syd for domkirken, dvs. på hele græsplæne-området syd for Sct. Nicolaj Gade samt hele Domkirkestræde. Alle faste konstruktioner til bygninger er omfattet af fortidsmindefredning i henhold til museumsloven § 29e. Nord for domkirkens vestlige del og langs den østlige del af Domkirkestræde findes både skeletter og faste konstruktioner umiddelbart under græstørven/vejbælægningen, og i resten af området findes også højtliggende kulturlag.

Stænderpladsen samt tilstødende del af Sct. Nicolaj Gade

Nord for domkirken lå middelalderen et stort bygningskompleks, som formodentlig senest i senmiddelalderen har strakt sig henover et grundstykke svarende til nuværende Stænderpladsen samt hele grundstykket med Råd-, Ting- og Arresthuset (matr.nr. 144a, 144b og 144c). Almindeligvis antages det, at dele af bygningerne har rummet Mariaklosteret indtil sekulariseringen af domkapitlet i 1440, hvorefter klosterbygningerne efter alt at dømme overtages af bispem, eftersom vi ved, at bispem i senmiddelalderen rådede over en stor bispegård i netop dette område. Ingen middelalderlige kilder giver meddelelser om bygningernes størrelse og omfang, og først i 1500-tallet kommer der enkelte oplysninger om det.

Ved reformationen blev bispegården inddraget under Christian 3., og efter bybranden i 1567 stod bygningerne tilbage som en sodsvættet ruin. I 1576 overdrog Frederik 2. den nu tidligere bispegård til domhus og forsamlingshus for den jyske adel, men kongen overdrog også arbejdet med at genopbygge brandtomten til adelen, hvilket tog næsten 20 år. Undervejs blev ejendommen opsplittet, da Jørgen Rosenkrantz i 1585 fik overladt en forholdsvis ny bygning tillige med et porthus og to gamle tårne. Området, som Rosenkrantz overtog, svarer formodentlig i store træk til den nuværende Stænderpladsen. Rosenkrantz' gård fik nye ejere de følgende århundreder (fx Jens Rodsten, Peder Lerche, Iver Rosenkrantz, Johan Severin Benzon), ligesom gården endnu engang stod tilbage som en sodsvættet ruin efter bybranden i 1726. Efter en genopbygning, mest i bindingsværk, var gården fra 1745 til 1801 indrettet som stiftelse under navnet Estvadgårds Kloster med bolig for adelige enker og jomfruer, imens den fra 1811 og frem til dens nedrivning i 1834 husede teatret Det Dramatiske Selskab. Umiddelbart efter nedrivningen planeredes området og den første udgave af Stænderpladsen beplantes. Omfattende reguleringsarbejder i 1870'erne, i forbindelse med den nye domkirkes frilægning, og mindre reguleringer i 1947 skabte det nuværende terræn på Stænderpladsen (se afsnit om topografi og terræn).

Langs vestsiden af Stænderpladsen fandtes tidligere gaden Kirkestræde, også kaldet Vor Frue Stræde, som førte fra Gråbrødre Kirke Stræde til domkirkens område. Denne gade har formodentlig i vid udstrækning et sammenfald med den nuværende gade langs vestsiden af Stænderpladsen.

Figur 22. Til venstre plan af domkirkeområdet udarbejdet i 1834 i forbindelse med ombygning af domhuset. Til venstre samme plan, men rentegnet og med tilhørende forklaring, som blev bragt i Sreckelsens artikel fra 1951 om Stænderpladsen. [A] domhuset, [B] pladsen udenfor, som formodes at høre dertil, [C] domkirken, [E] komediehuset og del af den nedrevne Bentzons Gård, [e] pladsen, som tilhører komediehuset, og som er til salg, [F] bispegården, [f] med tilhørende have, [G] rådhuset, [H] Rådstue- eller Kultorvet, [I] Jepersens Gård, [i] med tilhørende have, [L] del af den tidligere Bentzons Gård, [l] med tilliggende have og plads, [M] et materialehus tilhørende kirken, [O] Nørre Sogns Kirkegård, [P] hospitalstoften, [Q] en vej til kirken (Vor Frue Kirkestræde).

Den første sonderende forundersøgelse blev gennemført i september 2017, hvor der anlagt et antal kortere søgegrøfter på pladsen. På baggrund af denne undersøgelse ønskede kommunen yderligere sonderende forundersøgelser, og de blev gennemført i november 2017.

Mod forventning kunne det konstateres, at afgravningerne i 1870'erne havde været ganske omfattende over hele Stænderpladsens område, og at den havde fjernet næsten alle ældre kulturlag. Tilbage var en række fundamentsforløb, som må tilhøre forskellige bygninger langs grundstykkets syd-, vest- og nordside, således som det i hvert fald også indikeres af skriftlige og kartografiske kilder fra 1600- og 1700-tallet. Der kunne ikke påvises spor af en nord-syd orienteret bygning langs Stænderpladsens østside, således som Gullev markerede bygningen på sin tegning fra 1886 (Figur 23), og som der tilsyneladende kan være fundet spor af umiddelbart nord for Domhuset/Stænderhuset (Figur 17). Dette kan oplagt skyldes, at alle spor herefter er blevet bortgravede ved afgravningen i 1870'erne.

Ved de sonderende er fundet væsentlige fortidsminder af forskellig karakter spredt over hele Stænderpladsen.

Under asfalten på Sct. Nicolaj Gade er fundet et nordfundament af sten og ler [F44], samt formodentlig også rester af et sydfundament af sten og ler [F47], til en øst-vest orienteret bygning. Trods den beskedne dybde under terræn, så repræsenterer fundet utvivlsomt bunden af en kælder, hvor de overlejrende 1-1,5 m er blevet sløjffet ved afgravningerne i 1870'erne. Bredden af bygningen har tilsyneladende været henved 10 m, mens længden af bygningen endnu ikke kan fastlægges; kælderen kan have været kortere end selve bygningen. Mellem fundamenterne blev påvist fint stratificerede lag, som sandsynligvis er spor af successive gulvhorisonter i kælderen. Lagene er bevaret vertikalt i en tykkelse på op til 0,4-0,5 m, og de øverste lag findes kun 0,28 m under top af asfalten. På baggrund af skårfund foreslås de ældste gulvlag dateret til første halvdel af 1300-tallet, hvormed bygningen kan have indgået i Mariaklosteret på nordsiden af domkirken. Umiddelbart er der ikke noget der taler i mod, at det er denne bygning, som nedrives forud for etableringen af Stænderpladsen i 1834, og som er markeret på kortet fra 1834 (se Figur 22, nr. E)

På nordvestdelen af Stænderpladsen er påvist delvist plyndrede stenfundamenter kort under græstørven [F45, F48, F49 og F50], som muligvis tilhører én og samme bygning. Der er kun bevaret den absolut nederste del af fundamenterne, og i flere tilfælde er der blot bevaret kalkmørtelfyldte stenspor efter optagning af ret store fundamentsten. At dømme efter bredden på fundamentsporene (ca. 2-2,5 m), så synes der – med forbehold for, at vi befinder os i fundamentets nederste og ofte bredeste del – at være tale om et fundament til en ganske solid bygning. Fundamentet F49 skærer et ældre forløb F51 og F52, som kan være levn af en ældre konstruktion.

Lang nordsiden af Stænderpladsen er også fundet nogle karakteristiske fyldskifter, der oplagt kan være de absolut nederste bevarede spor af fundamenterne, som er blevet fuldstændigt plyndrede for sten. En nærmere afklaring vil kræve yderligere undersøgelser.

På østsiden af Stænderpladsens græsplæne blev fundet spor af mindst 4 brønde, hvilket indikerer, at dette areal kan have indgået i gårdspladsen til det tidligere bygningskompleks. Det indikerer endvidere at en bygning burde kunne findes lidt mod øst, men her er der tidligere blevet afgravet ganske voldsomt, og det er derfor næppe længere muligt at gøre sådanne fund her.

På den asfalterede plads foran Råd-, Ting- og Arresthuset blev påvist en omfattende afgravning, som kun har sparet bunden af det, som på det foreliggende grundlag må tolkes som en større affaldsgrube. Den havde et større indhold af frådstensmulder, hvilket kan indikere en datering til tidlig middelalder.

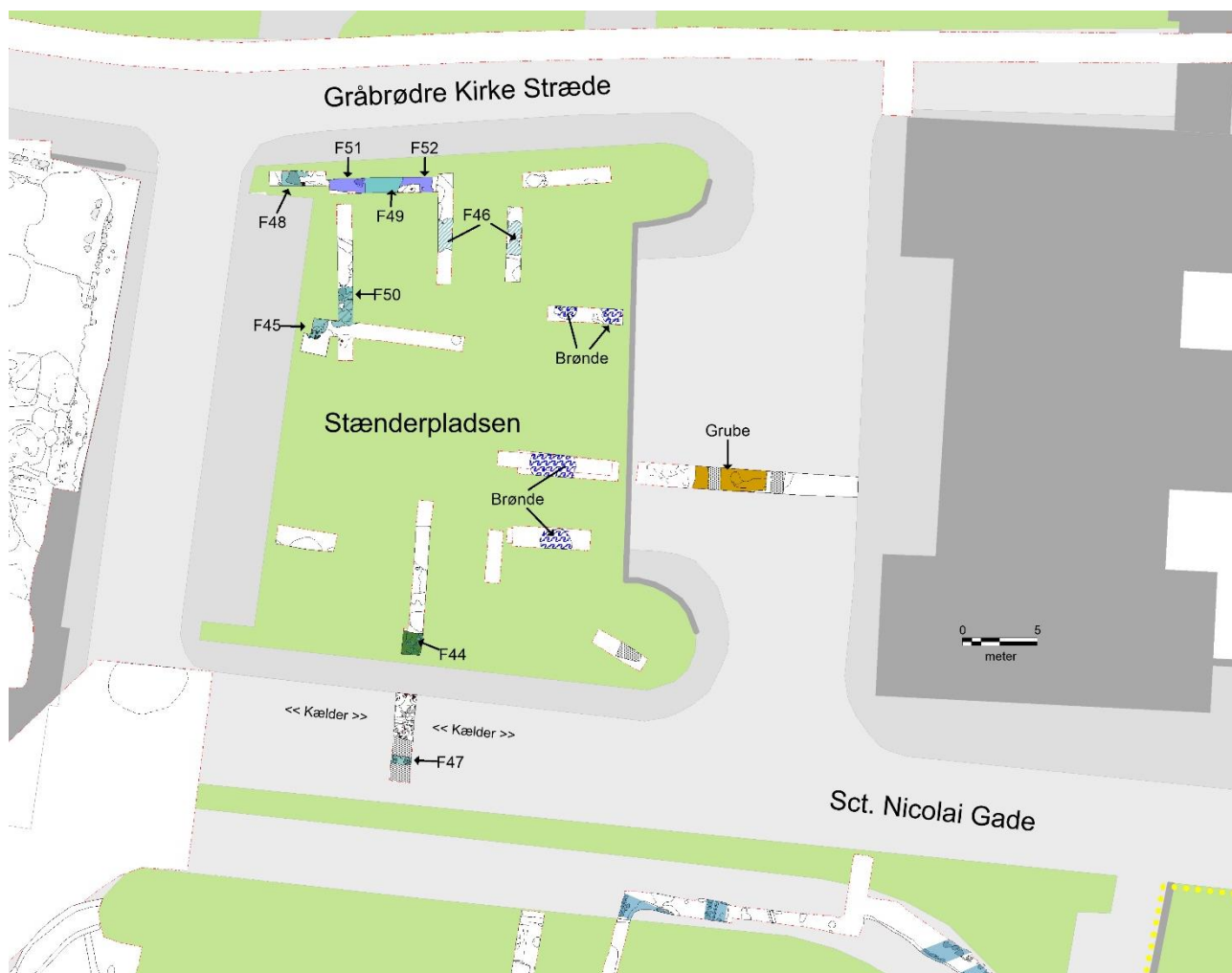
Figur 24. Nærbillede af bevaret overflade på stenfundament F44 på sydsiden af Stænderpladsen (set fra vest). Det udgør nordfundamentet i en bygning med kælder, hvis nederste dele findes bevaret under Sct. Nicolaj Gade.

Figur 25. Under Sct. Nicolaj Gade findes fint stratificerede lag, som sandsynligvis er spor af successive gulvhorisonter i kælderen.

Figur 25. Foto af sten opgravet i fortovet på nordvesthjørnet af Stænderpladsen i 2012 uden museets tilstedeværelse. Det kan oplagt være tale om fundamentsten til en bygning - måske en af de to tårne, som nævnes i 1585?

Figur 26. Registrerede fundamentsforløb på Stænderpladsen er markeret med blå farver og F-nr. De viste F-nr. henviser til Tabel 3 med oplysninger om topkote på det øverste registrerede kontekster. Dybden på de udskilte brønde kendes ikke på baggrund af den sonderende forundersøgelse, men den er som minimum 3,1 m.

Tabel 3. Fundamentsforløb og dybder – kobles med Figur 26

Nr.	Topkote på fundament og lign. (DVR90)	Dybde under terræn (m)	Bemærkning
F44	35,12	0,93	Stenfundament, kalkmørtel og ler
F45	36,05	0,40	Sten, tegl og kalkmørtel
F46	35,52	0,48	Formodentlig bunden af plyndret stenfundament (kun stenspor)
F47	35,29	0,49	Stenfundament, kalkmørtel og ler; nord- og sydkanter bortgravet af langsgående tracé til henholdsvis kloak og vandledning.
F48	36,16	0,31	Stenfundament, delvist plyndret
F49	35,66	0,52	Stenfundament, delvist plyndret
F50	35,87	0,47	Stenfundament, delvist plyndret
F51	35,82	0,48	Muligt stenfundament, delvist plyndret, ældre end F49
F52	35,51	0,63	Kan være samme fundament som F51

Bemærk: Topkoten gælder den faste konstruktion eller plyndrede fundamentsgrøft (genfyldt efter optagning af de øverste kampesten).

Vurdering: Afgravningen i 1870'erne har fjernet stort set alle ældre kulturlag, men det er museets vurdering, at der fortsat er en stor risiko for ukendte og kendte fortidsminder i form stenfundamenter og plyndrede fundamentsforløb på Stænderpladsen. Således har de sonderende forundersøgelser udpeget to områder med særlig høj risiko: Det er 1) den nordvestlige del af Stænderpladsen, hvor der er påvist flere delvist plyndrede fundamentsforløb lige under græstørven, samt 2) den sydligste del af Stænderpladsen inklusiv det tilstødende vejareal til Sct. Nicolaj Gade, hvor der er påvist fundamenter og gulvlag kort under asfalten. Karakteren og omfanget heraf bør være et opmærksomhedspunkt i det videre arbejde, ikke mindst som følge af, at der kan være fredningsinteresser (jf. side 39-40).

Margretheplænen

I karreen mellem Gammeltorv og Gråbrødre Kirke Stræde har bebyggelsen senest fra slutning af middelalderen ligget så tæt, at der ikke var indkørselsmuligheder fra Sct. Mogens Gade og torvet. Adgangen til gårdspladserne i karreen foregik i stedet via en bagindkørsel fra Gråbrødre Kirke Stræde. En sådan bagindkørsel kendes fra en omtale i 1510, hvor det i forbindelse med nybyggeri i karreen blev fastlagt, at vejen skulle være 8 alen bred, og at der skulle være en vendeplads for enden. Nybyggeriet bestod af et hus langs Gråbrødre Kirke Stræde og langs bagindkørslen. Indkørslen eksisterede endnu i 1726, hvor den kan ses på Testrups brandkort. Her gengives den som en vej vinkelret på Gråbrødre Kirke Stræde, som løber mod syd og ind over den nuværende Margretheplænen.

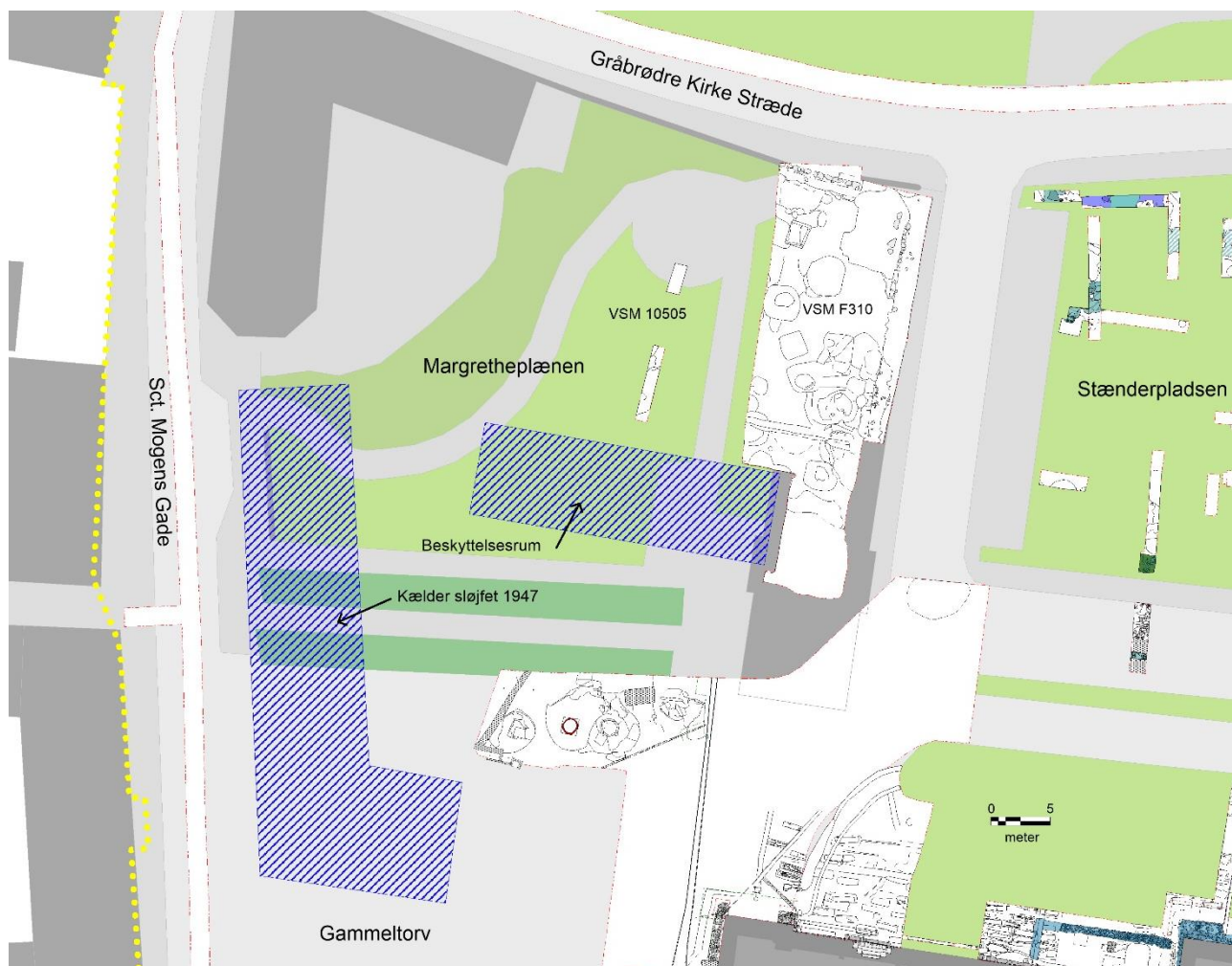
I parentes bemærket, så står Margretheplænen Kongehyldningsmonument på en lokalitet, der sandsynligvis gennem hele perioden med kongehyldninger har haft karakter af baggård, og ikke en offentlig plads til hyldninger.

Et større stykke af Margretheplænen sydlige halvdel af er forstyrret af dels et beskyttelsesrum, og dels af en nu sløjftet kælder til Borger- og Haandværkerforeningens bygning.

Arkæologi: Forud for opførelsen af Sognegården i 1996 blev der gennemført en egentlig arkæologisk undersøgelse i 1995 af det berørte areal [VSM F310]. Mod forventning blev der ikke gjort nogen fund fra middelalderen, sandsynligvis fordi der er sket en afgravning af grunden i begyndelsen af 1600-tallet. Fra 1600-tallet fandtes en meget nedbrudt kælder samt mange nedgravninger, herunder nogle, der sandsynligvis var brønde. Det blev overlejet af spor efter en lille bindingsværksbygning med pikstensbelægning fra 1700- eller 1800-tallet. I vestprofilen af feltet fandtes indikationer på, at der vest for Sognegården kan findes kulturlag og bygningsspor.

En sonderende forundersøgelse blev gennemført i september 2017, hvor der blev anlagt 2 kortere søgegrøfter på pladsen (se Figur 27) [VSM 10505]. Cirka 0,5 m under terræn fremkom en flade med spor af aktiviteter, der i store træk synes at have samme karakter, som fortidsminderne ved undersøgelsen umiddelbart mod øst i 1995.

Vurdering: Det er museets vurdering, at der er risiko for kendte og ukendte fortidsminder på de dele af Margretheplænen, som ikke er blevet forstyrret af udgravninger til kælder og beskyttelsesrum. Hvis der skal foretages anlægsarbejde i mere end 0,4-0,5 m under terræn, da vil museet anbefale yderligere forundersøgelser af området.

Figur 27. Margretheplænen men markering af den arkæologiske undersøgelse forud for byggeriet af Sognegården i 1996 [VSM F310] og de to korte søgegrøfter fra den seneste sonderende forundersøgelse i 2017 [VSM 10505]. Med blå skravering er omtrentlig markeret arealer uden arkæologisk interesse pga. tidligere jordarbejder til kælder og underjordisk beskyttelsesrum.

Gammelortov

Den første regulære omtale af Gammelortov er fra 1584, hvor det i forbindelse med anlæggelsen af byens nye torv, Nytorv, omtales som et lidet torv ved domkirken og rådhuset. Gammelortov var faktisk tidligere et forholdsvis lille torv, faktisk halvt så stort som i dag. Denne udformning af torvet kan i hvert fald følges tilbage til 1600-årene, både gennem skriftlige kilder og på forskellige bykort tilbage til byens ældste kendte bykort fra 1677. Sandsynligvis strækker strukturen sig tilbage til middelalderen.

Første store udvidelse af torvet kom nedrivningen af Rudolph Pedersens gård i 1875 i forbindelse med frilægningen af domkirkens omgivelser (se Figur 6). Denne gård optog hele den nordøstre kvadrant af den nuværende torv. Næste store udvidelse kom efter nedrivningen af Borger- og Haandværker-foreningens bygning i 1947 og etableringen af den nuværende nordafslutning af torvet i 1949-50. Denne bygning optog hele den nordvestre kvadrant af det nuværende torv. Borger- og Haandværker-foreningens bygning havde en dyb kælder, og derfor er ikke meget at komme efter for fremtidens arkæologer.

Torvets alder er ukendt, men det antages antageligvis, at det blev anlagt i 1200-tallet. I forlængelse heraf er det uafklaret, om der har været bebyggelse i området før torvets anlægges, således som det kendes fra andre middelalderbyer.

Arkæologi: En arkæologisk undersøgelse i 1989 på torvets nordøstre del påviste, at afgravningerne i 1870'erne havde fjernet næsten alle ældre kulturlag, men der kunne dog bl.a. findes en række dybe brønde, den ældste sandsynligvis fra 1400-årene, som oplagt kan have ligget i baggården til Rudolph Pedersens gård og dens mange forgængere på stedet [VSM E864]. Afgravningen af terrænet blev også påvist ved den fortsatte undersøgelse i 1990 foran domkirkens vestfront [VSM E971] (se Figur 15, Figur 16, Figur 17). Det er formodentlig grunden til, at det ikke lykkedes ved undersøgelsen at finde rester af den mur, der indtil 1801 dannede grænse mellem domkirkens kirkegård og torvet.

Vurdering: Det er museets vurdering, at der formodentlig er mindre risiko for forekomst af mere omfattende fortidsminder under torvet. Det gælder i særdeleshed den nordlige del af torvet, hvor en nyere tids kælder under Borger- og Haandværker-foreningens bygning (nedrevet 1947) og terrænafgravninger på nordøst-delen stort set har fjernet alle spor af fortidsminder. Museet vil dog anbefale en sonderende forundersøgelse af torvets syd- og sydvestlige del, såfremt der planlægges anlægsarbejder i dette område. Den østlige side af torvet er omfattet af fortidsmindefredning i henhold til museumslovens § 29e.

Sct. Mogens Gade

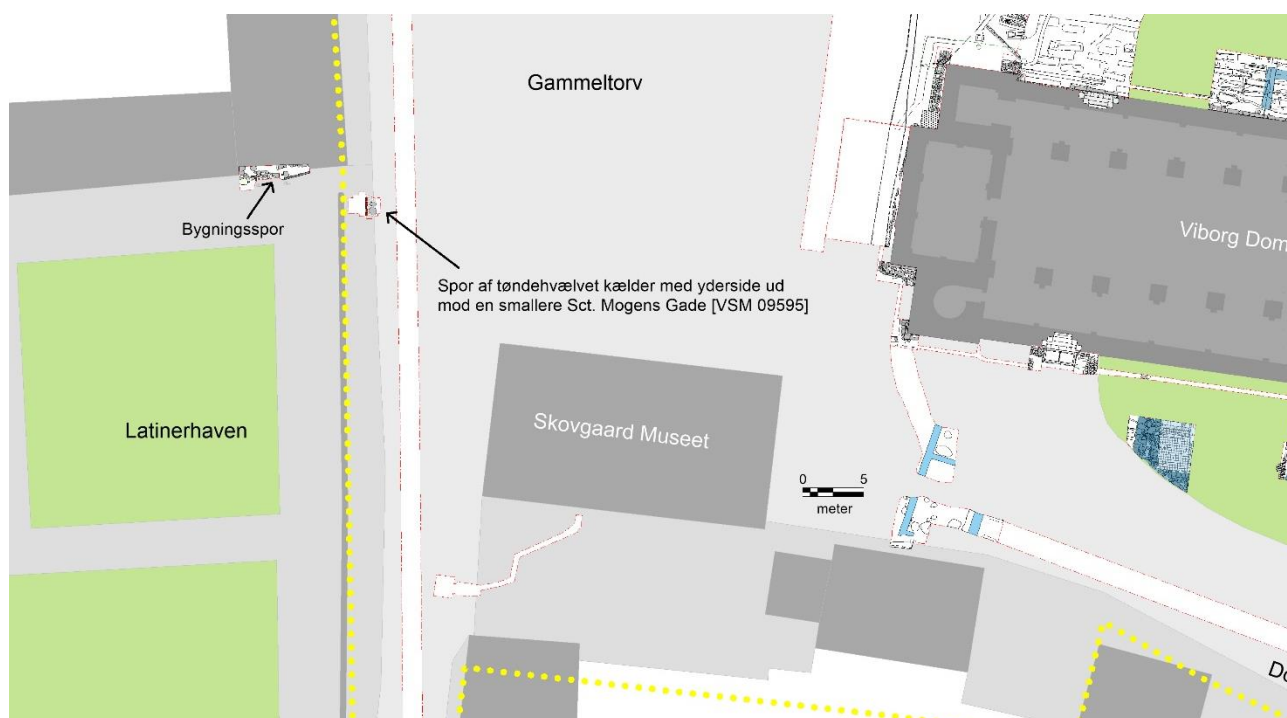
Gadens kendes tilbage fra middelalderen, og dens betydning synes at vokse gennem middelalderen, og i senmiddelalderen, hvor den ofte nævnes i de skriftlige kilder, er den nok blandt byens vigtigste gade.

Arkæologi: En arkæologisk undersøgelse i hele gadens længde blev gennemført i forbindelse med en omlægning af fjernvarmeledninger i 1984 [VSM E201]. I den allersydligste del synes de ældste vejspor ikke at svare til den nuværende gade, idet den fra Sct. Mathias Gade har løbet et kort stykke ind ad Sct. Mogens Gade, hvorefter den har haft et skråt forløb mod domkirkens vestende. Gaden har dog i 1200-tallet fået sin nuværende retning. Vejbelægninger fra denne fase ligger mellem ca. 0,6-0,9 m under den nuværende belægning, og de har bestået af sammenkittede sten- og slagge, som fra Sct. Mathias Gade fører frem til Ll. Sct. Hans Gade. I 1300-tallet forlænges denne sten og slaggevej frem til Sct. Mogensport. I et lidt højere niveau var gaden nybrolagt med iblandede slagge og teglbrokker.

Indenfor rammeplansområdet ligger de øverste vejhorisonter med arkæologisk interesse ca. 0,3-0,5 m under terræn, dybest mod syd i gadeforløbet.

Gaden er forholdsvis bred omkring Gammeltorv, men før bybranden i 1726 har den efter alt at dømme været op til 3 m smallere i den sydlige ende mod Sct. Mathias Gade. Således blev der i 2008, i forbindelse med omlægning af en vandledning i fortovet langs Latinerhaven, påvist rester af en tøndehvælvet kælder ca. 3 m øst stendiget mod Latinerhaven og ca. 0,7 m under fortovets overflade. Kælderen er bevaret i op til 2 m's højde [VSM 09545]. Samme kælder kom museet i kontakt med i 2015 i forbindelse med en renovering af gavlen på Sct. Mogens Gade 1 [VSM 10237]. Kælderen tilhører den ene af de fire store adelsgårde, der aldrig blev genopført efter branden i 1726, og som i 1783 skænktes som gave til latinskolens lærere.

Vurdering: Det er museets vurdering, at der stor risiko for kendte fortidsminder i form af især ældre vejbelægninger tilbage til tidlig middelalder, hvis anlægsarbejdet i vejtracéet kommer under 0,3-0,5 m under terræn. Der er endvidere stor risiko for kendte fortidsminder i form af hvælvede kældre fra middelalder/renæssance langs med Latinerhaven, hvis anlægsarbejdet kommer under 0,70 m under terræn langs vestsiden af Sct. Mogens Gade; det kan dog ikke udelukkes, at nogle elementer af kældrene kan være bevaret noget tættere på terrænoverfladen.

Figur 28. Undersøgelse af tøndehvælvet kælder under fortovet i Sct. Mogens Gade ud for Latinerhaven. Kælderens yderside befinder sig ca. 3 m øst for stendiget om Latinerhaven. Op gennem Sct. Mogens Gade er vist det fjernvarmetracé, som blev undersøgt i 1984.

Gråbrødre Kirke Stræde

På Resens bykort fra 1677 betegnes gaden som Mellem Muren, hvilket formodentlig henviser til placeringen mellem Gråbrødre Kloster/Nørre Sogns Kirkegård og de syd for beliggende ejendomme (den senmiddelalderlige bispegårdsmur).

Arkæologi: En arkæologisk undersøgelse i hele gadens længde blev gennemført i forbindelse med en omlægning af fjernvarmeledninger i 1988 [VSM E834]. Der blev påvist flere successive vejbelægningslag fra middelalder til nyere tid, nederst bestående af stenlægning på undergrund, og herover flere successive lag af skiftevis fyldlag og kompakte trafikhorisonter bestående af bl.a. teglbrokker og brændt ler. Den ældste gade havde en brobelægningsbredde på ca. 2,1 m, som senere i middelalderen øges til ca. 3,5 m, for efter middelalderen at blive udvidet til ca. 5 m.

Vurdering: Det er museets vurdering, at der stor risiko for kendte fortidsminder i form af især ældre vejbelægningslag tilbage til tidlig middelalder, hvis anlægsarbejdet i vejtracéet kommer under 0,3-0,5 m under terræn.

Bispestien

Den hed oprindeligt Kammerherrens Sti, og er anlagt mellem 1866-79 af stiftamtmand Gottlob Rosenkrantz. Den lå oprindeligt i biskoppens have.

Arkæologi: Der foreligger ingen oplysninger om registrering af arkæologiske interesse indenfor stiens tracé eller på det tilstødende areal umiddelbart syd for stien, men på det tilstødende område mod nord er i 1964 og 1969 påvist spor af kirkegård og muligvis også spor efter kirkebygningsaktiviteter [VSM C469 og D574],

lige som der i o. 1930 er fundet flere kvadersten til en romansk kvaderstenskirk med apsis. Der er sandsynligvis tale om Sankt Villads Kirke, som nedlægges i 1529.

Gullev beretter i 1868, at han muligvis har fundet kirkegårdens søndre begrænsning nord for Bispestien. Det kan være korrekt, men det kan også være en fejlslutning.

Vurdering: Det er museets vurdering, at der er risiko for ukendte fortidsminder under Bispestien frem til trappen mod Sct. Ibs Gade, selvom der tidligere er blevet etableret en kloakledning gennem stitracéet. Hvis der skal foretages anlægsarbejde udover den nuværende opbygning af stiens belægning, da vil museet anbefale en mindre forundersøgelse.

Hans Tausens Minde

Gråbrødre Kloster blev grundlagt nord for Gråbrødre Kirke Stræde i 1235. De følgende århundreder frem til klosterets endelige opløsning 1530 opførte brødrene et større klosteranlæg struktureret omkring to klostergårde, hvor kirken dannede sydfløj i den søndre klostergård. Bygningerne omkring den nordre klostergård er delvis bevaret til i dag, mens alle bygningerne til det firfløjede hovedanlæg omkring søndre klostergård er nedbrudt.

I 1529 blev klosterkirken sognekirke for Nørre Sogn, og klosterfløjene undtagen kirken omkring den søndre klostergård blev de følgende år gradvist sløjfet og bygningstomterne inddraget under Nørre Sogns Kirkegård. Nørre Sogns Kirke og Kirkegård var i brug frem til 1812, og kirken sløjfedes i årene frem mod 1830. I 1836 planeredes tomten af den tidligere kirke og kirkegård, og området blev indviet som haveanlægget Hans Tausens Minde. Det oprindelige haveanlæg strakte sig stort set hen til nuværende parkeringsplads ved VUC, hvilket formodentlig også giver en indikation på størrelsen af den tidligere kirkegård. I 1893 opførtes menighedshuset Hans Tausen på den østlige tredjedel af haveanlægget, men det fik kun en kort levetid, idet det måtte vige for opførelsen af landsretsbygningen i 1918-1920. Det sidste byggeri tog endnu en bid af haveanlægget, og i dag er der arealmæssigt kun cirka en tredjedel tilbage af det oprindelige haveanlæg fra 1836.

Arkæologi: I årene 1935, 1976, 1977, 1985, 1996, 2004, 2008-12 og 2015-16 er der gennemført forskellige arkæologiske undersøgelser på klosterområdet [VSM D370, E418, F544, G622, 09543, 09677]. Inden for det nuværende Hans Tausens Minde har undersøgelserne påvist meget omfattende og metertykke spor af fortidsminder. Først og fremmest fundamenter, kulturlag og begravelser fra klostertiden, men også fra tiden umiddelbart forud grundlæggelsen af klosteret. Begravelserne, som antages at være ældre end klosteret, indikerer, at brødrene kan have fået overdraget en ældre (sogne)kirke til deres stiftelse. Derudover er der fundet fundamenter til korsfløjen, der blev tilbygget på nordsiden af kirken i 1657. Endvidere er der påvist en omfattende begravelsesaktivitet fra perioden 1529-1812, hvor området fungerede som kirkegård for Nørre Sogn.

Figur 29. Hans Tausens Minde. Placering af Viborg Museums udgravningsfelterne 2004 og 2008-12 [VSM G622 og 09543]. Tilbage i 1935 gennemførte Nationalmuseet også en større arkæologisk undersøgelse i haveanlægget. Hele haveanlægget vurderes at rumme meter tykke spor af ruiner, kulturlag og begravelser fra klostertiden og begravelser fra tiden som Nørre Sogns Kirkegård. Viborg Museum har også foretaget en række undersøgelser af Gråbrødre Kloster på arealet nord og nordøst for haveanlægget.

Figur 30. Hans Tausens Minde. Skematisk fremstilling af kirke og klosterbygninger i senmiddelalderen markeret med blå, og endnu stående bygninger med sort på baggrund af arkæologiske undersøgelser og Abildskovs plan fra 1760. Den lille bygning på nordsiden af kirken er korsfløjen opført 1657, og den lille bygning ved kirkens vestende er tårnet, som blev tilføjet 1760. Bemærk at hækken (mørkegrøn markering) ikke fuldstændig modsvarer kirkens grundplan.

Vurdering: Det er museets vurdering, at der er betydelig risiko for ukendte og kendte fortidsminder i form af bygninger, begravelser og kulturlag i hele Hans Tausens Minde. Alle faste konstruktioner er omfattet af fortidsmindefredning.

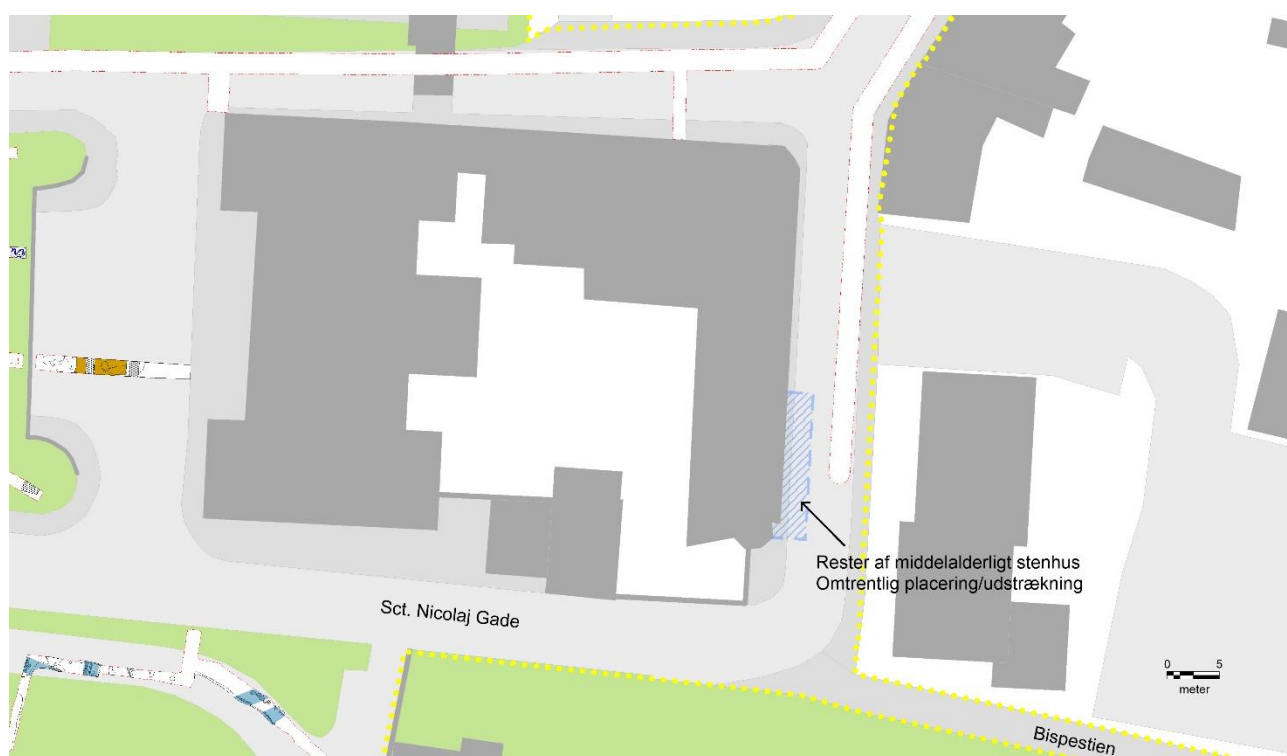
Sct. Nicolaj Gade langs syd- og østsiden af Viborg Arrest

Denne strækning af Sct. Nicolaj Gade følger det forløb, som blev skabt i 1870'erne, hvor gaden blev afbrudt og knækket ret vestover mod Stænderpladsen. Tidligere fortsatte Sct. Nicolaj Gade sydover langs østsiden af den nuværende bispegård.

Arkæologi: I 1930 blev der ved en 3 m dyb og 1 m bred kloakgravning i "gaderne omkring rådhusets [arrestens] sydøsthjørne" fundet rester af middelalderlige fundamenter og metertykke kulturlag med spor af planerede og brændte bygninger [VSM D790]. Et kraftigt fundament blev fundet parallelt med østfacaden til Viborg Arrest, og det fandtes ca. 2,5 m fra østfacaden og i en dybde på ca. 1,1 m under terræn. To "noget uklare fundamenter" blev endvidere fundet 3 m syd for rådhuset [arresten], og det bestod af "murbrokker udbedrede med kun få kampesten"; sidstnævnte kan ikke placeres nærmere. Formodentlig har fundene relation til den senmiddelalderlige bispegård. Placeringen svarer til nr. 31 på Resens kort fra 1677 (se Figur 1), der benævnes som en øde plads, hvor den gamle bispegård har været. Der foreligger ingen oplysninger om fornyede byggeaktiviteter i området før opførelsen af Råd-, Ting- og Arresthuset (1874).

Umiddelbart uden for rammeplansområdet, på grundstykkerne lige øst for Sct. Nicolaj Gade (overfor arresten), blev der i 1964 og 1969 fundet begravelser, som givetvis tilhører den middelalderlige Sct. Villads kirke og kirkegård [VSM D575 og C469].

Vurdering: Det er museets vurdering, at der stor risiko for at støde på kendte og ukendte fortidsminder i form af især middelalderlige kulturlag og fundamenter, hvis anlægsarbejder i vejtracéet kommer under 0,3-0,5 m under terræn. Alle faste konstruktioner under gaden øst for Viborg Arrest er omfattet af fortidsmindefredning.

Figur 31. Omtrentlig placering af det kraftige fundament parallelt med arrestens østfacade, som blev påvist i 1930.

Parkeringspladsen ved VUC

På Resens bykort fra 1677 angives der at være bebyggelse i dette område, men det er usikkert om det blot signaturer for fremtidige dispositioner, som Resen bl.a. har gjort det i bykortet over København. Ingen bykort fra 1700- og 1800-årene vil vide af bebyggelse i dette område af byen, måske fordi terrænet her har været for skrående?

Området med parkeringspladsen bærer præg af, at der tidligere er foretaget en kraftig afgravning og terrassering af det skrånende plateau. Denne regulering er sket før 1954, idet den optræder på et luftfoto fra dette år.

Arkæologi: Ved en arkæologisk forundersøgelse på parkeringspladsen i 2005 blev der kun påvist et mindre område mod nord med arkæologisk interesse [VSM E834]. På den nordlige del af arealet, i søgegrøft S1, blev påtruffet et mere end 2 m tykt eftermiddelalderligt fyldlag/kulturlag, aflejret i fortsættelsen af en øst-vest orienteret erosionskløft ned gennem Gråbrødre Klosters have, mens der på resten af arealet blev påtruffet undergrund eller moderne opfyld over undergrund umiddelbart under asfaltopbygningen.

Vurdering: Det er museets vurdering, at der er ringe risiko for væsentlige fortidsminder på parkeringspladsens areal, dog med forbehold for det mere end 2 m tykke eftermiddelalderlige fyldlag/kulturlag, som bør undersøges nærmere, hvis det i fremtiden berøres af jordarbejde.

Figur 32. Parkeringspladsen ved VUC på hjørnet af Gråbrødre Kirke Stræde og Sct. Nicolaj Gade. Placeringen af søgegrøfterne S1-S5 ved forundersøgelsen i 2005 [VSM E834]. Området er blevet kraftigt terrænreguleret før 1954, og kun i den nordligste søgegrøft S1 blev fundet arkæologiske interesser.

Kulturarvsareal

Slots- og Kulturstyrelsen har udpeget hele den middelalderlige bydel i Viborg som Kulturarvsareal.

Et kulturarvsareal har som funktion at advare potentielle bygherrer om, at der er væsentlige fortidsminder i et område, og at det kan være hensigtsmæssigt at revurdere anlægsarbejdet, så fortidsminderne bevares på stedet. Derved kan bygherrens omkostninger til de arkæologiske undersøgelser reduceres.

Kulturarvsarealerne er tænkt som et incitament til at bevare fortidsminderne. Kulturarvsarealer er ikke fredede, men kan rumme fredede fortidsminder.

Områder omfattet af fredning efter museumsloven

Rammeplansområdet involverer arkæologiske problemstillinger og fredningsinteresser, som bør være et særligt opmærksomhedspunkt for det videre arbejde med rammeplanen. Derfor vil museet anbefale, at Slots- og Kulturstyrelsen inddrages mere tæt i det videre projektarbejde, da en række væsentlige spørgsmål vil kræve deres vurdering og afgørelse.

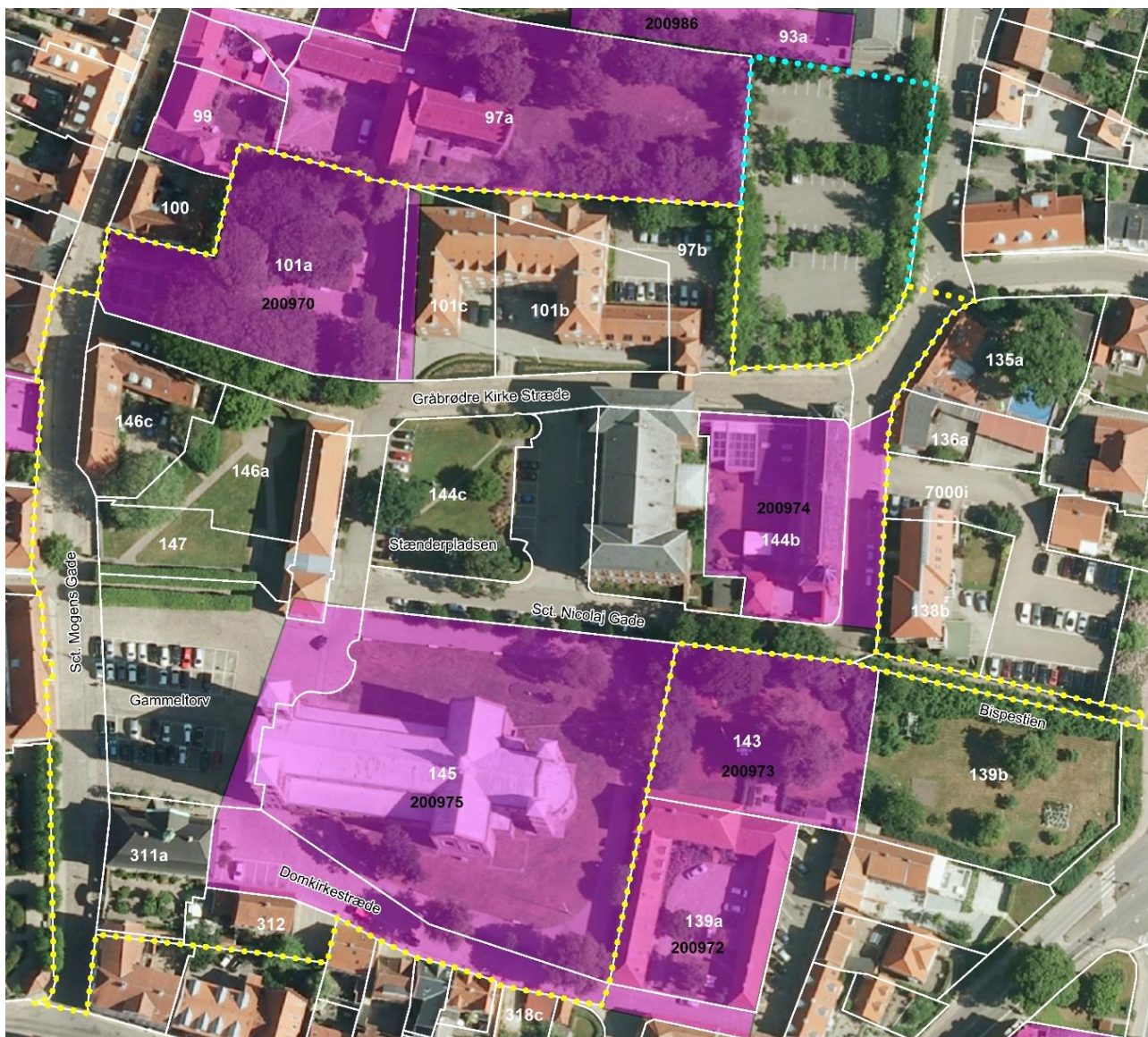
Tinglyste fredninger

Rammeplanen for domkirke kvarteret berører tre områder, som rummer tinglyste jorddækkede fortidsminder, som er fredet efter museumslovens § 29e.

- *Området omkring Gråbrødre Kloster. Fredningsnr.: 200970*
Gråbrødre kloster. Ruinerne af Gråbrødre kloster er beliggende under jordoverfladen. Fredningen omfatter matr.nr. 97a, 97c, 98, 99, 101a, af 101c den vestlige del af grunden (skrånningen) langs skellet til matr.nr. 101a afgrænset af en linje parallel med Vestre Landsrets vestmur og i en afstand af 1 m fra denne, samt umatr. indkørsel fra Sct. Mogensgade til matr.nr. 97a.
- *Området omkring Sct. Nicolaj Gade 1, Fredningsnr.: 200974*
Fredningstekst: Middelalderligt stenhus. Ruinerne af et middelalderligt stenhus er beliggende under jordoverfladen. Fredningen omfatter matr.nr. 144b og umatrikuleret gadejord Sct. Nikolaigade [i dag matr.nr. 7000bu], øst for matr.nr. 144b, begge af Viborg bygrunde.
- *Området omkring Viborg Domkirke Fredningsnr.: 200975*
Fredningstekst: Domkirkens tilbygninger og den vestlige del af den senmiddelalderlige bispegård. Ruinerne af middelalderlige tilbygninger til domkirken, bl.a. to kapeller og konvents huset, samt den vestlige del af den senmiddelalderlige bispegård (senere Domhuset) er beliggende under jordoverfladen.

Fredningen omfatter hele udstrækningen af de markerede områder (se Figur 33), men det er dog kun de under jordoverfladen bevarede ruiner af kendte og ukendte bygninger, der er omfattet. Ruinkompleksets præcise udstrækning, omfang og beliggenhed er kun delvist dokumenteret.

En fredning i henhold til museumslovens § 29e betyder, at der ikke må foretages ændringer i tilstanden af fortidsmindet. Slots- og Kulturstyrelsen kan i særlige tilfælde give dispensation til ændring af beskyttede fortidsminder. En ændring af et jorddækket fortidsminde kan for eksempel være nedgravning af ledninger, kloakrør, rendestensbrønde, skilte, lygtepæle, skraldespande eller træer. Der er i princippet ingen bagatelgrænse for, hvilke anlægsarbejder der skal ansøges om dispensation for.

Figur 33. Områder i Domkirkevarteret, som rummer tinglyste jorddækkede fortidsminder, der er fredet efter museumslovens § 29e. De fortidsmindefredede områder, som rækker helt eller delvist ind i rammeplansområdet er fredningsnr. 200970, 200974 og 200975. Hvide tal og linjer markerer matrikler.

Enhver der ønsker at foretage anlægsarbejde inden for et fortidsmindefredet område skal indsende et særligt ansøgningsskema "Dispensation til ændring af fredet fortidsminde" til Slots- og Kulturstyrelsen. Ansøgningsskemaet indsendes elektronisk til Slots- og Kulturstyrelsen, og der kan forventes svar inden for 12 uger. Hertil kan komme en 4 ugers klageperiode, før en evt. dispensation kan benyttes.

Ansøgningsskema og vejledning findes her: <http://slks.dk/tilskud-tilladelser/stamside/tilskud/dispensation-til-aendring-af-fredet-fortidsminde/>

En eventuel dispensation vil typisk være ledsaget af en række vilkår, eksempelvis at eventuelle faste konstruktioner, kendte som ukendte, ikke må ikke gennembyrdes uden forudgående, ekstraordinær godkendelse fra Slots- og Kulturstyrelsen, hvilket kan medføre, at dele af projektet kan skulle ændres undervejs under hensyntagen til det fredede fortidsminde.

Risiko for yderligere fredninger

På baggrund af museets kendskab til domkirkeområdet vurderes det, at der også kan være øget risiko for bevarede ruiner under jordoverfladen i de dele af rammeplansområdet, som ikke allerede er omfattet af de tinglyste fortidsmindefredninger. Dette gælder i særdeleshed på Stænderpladsen med tilstødende gadeforløb samt på vestsiden af Sct. Mogens Gade langs Latinerhaven.

I museumslovens bilag 1, kapitel 1 er listet en række fortidsmindetyper, herunder ”ruiner”, der automatisk bliver omfattet af beskyttelsen i henhold til lovens § 29e, hvis de er synlige i terrænet. Ifølge Slots- og Kulturstyrelsen betyder det, at hvis der under et anlægsarbejde (eller en arkæologiske undersøgelse) findes faste konstruktioner, dvs. ruiner, så kan de være omfattet af bestemmelserne i museumslovens bilag 1. Denne vurdering foretages udelukkende af Slots- og Kulturstyrelsen på baggrund af en konkret vurdering.

Der er i forbindelse med udarbejdelsen af rammeplanen aftalt en række undersøgelser af både arkivalisk og fysisk art, der kan kortlægge både de arkæologiske problemstillinger og de mange fredningsinteresser, der er gældende for det kommende projektareal.

Den arkæologiske forundersøgelse på fx Stænderpladsen har til formål at afklare, om der er bevaret væsentlige fortidsminder på arealet, herunder kulturlagenes tykkelse, udstrækning, karakter, kompleksitet, alder og kulturhistoriske værdi samt om der findes faste konstruktioner af fx træ, tegl eller sten. På grund af de særlige forhold i middelalderlige bykerner, vil en forundersøgelse sjældent kunne berøre mere end 5-10 % af det berørte areal uden at have negativ effekt på de lagmæssige sammenhænge og det eventuelle efterfølgende arbejde i udgravningsfeltet, ligesom forsyningsledninger og andre moderne konstruktioner kan vanskeliggøre adgangen til jordlag med eventuel arkæologisk interesse.

Med den nævnte dækningsgrad vil det være muligt at foretage en forsvarlig vurdering af omfanget af eventuelle væsentlige fortidsminder på arealet. Men det betyder ikke, at museet på baggrund af en forundersøgelse fuldstændig kan vurdere den præcise udstrækning, omfang og beliggenhed for et eventuelt ruinkompleks på fx Stænderpladsen med tilstødende gadeforløb.

Områder uden arkæologiske interesser

De mange arkæologiske undersøgelser i domkirkeområdet har primært haft karakter af mindre sonderende undersøgelser, som ikke har fjernet alle arkæologiske spor indenfor de undersøgte områder. Derfor kan disse undersøgelsesområder fortsat rumme væsentlige arkæologiske interesser. Fem delområder vurderes dog i dag at være uden arkæologisk interesser, se nedenstående figur.

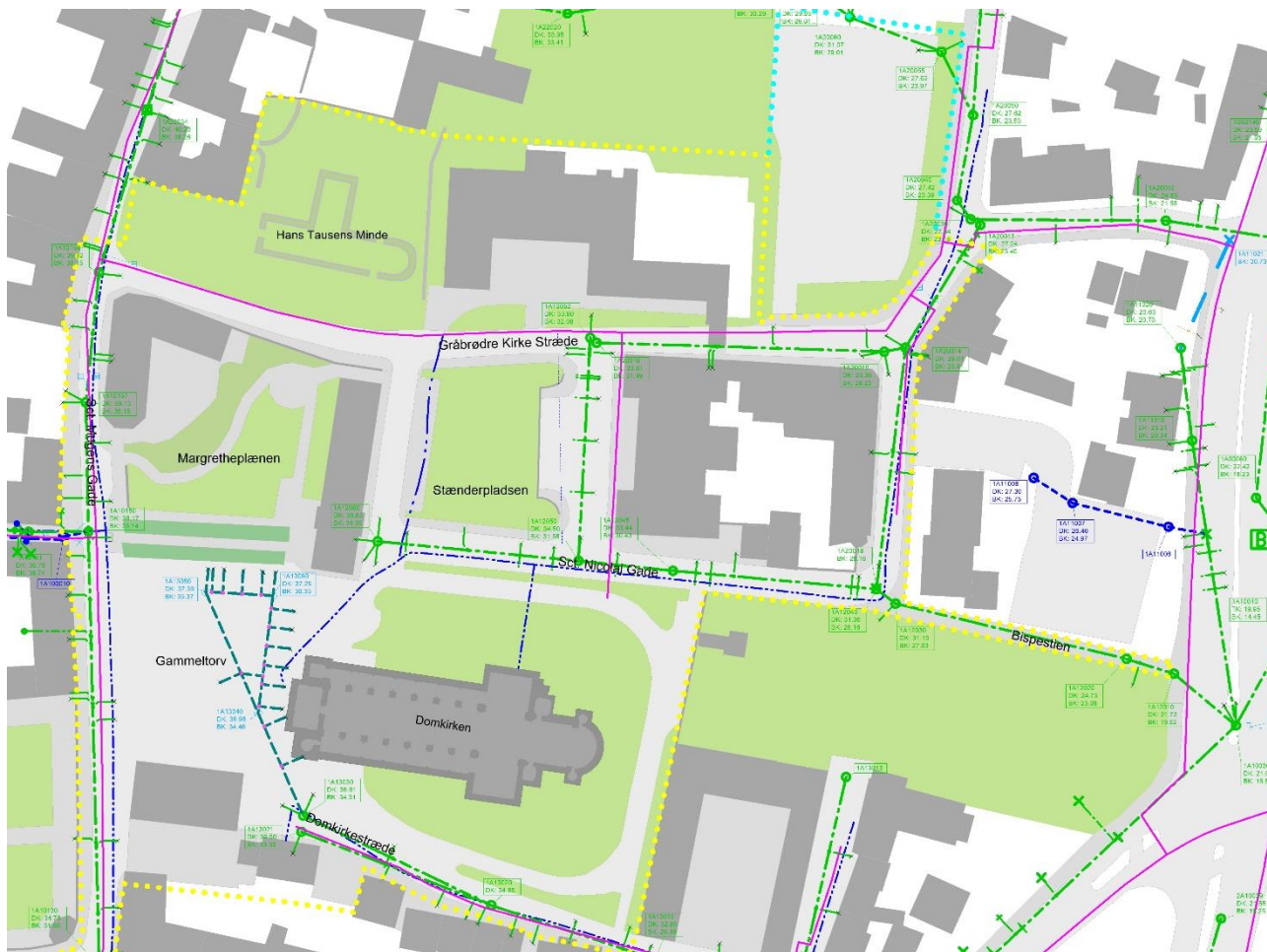
- 1) Det ene delområde omfatter området lige nord, nordvest og vest for domkirkens nordvesttårn, hvor museet i 1989, 1990 og 1998 gennemførte egentlig arkæologiske undersøgelser. Ved undersøgelserne blev de sidste bevarede rester af kirkegården i området dokumenteret og fjernet. Tilbage er blot de dybeste, endnu ikke undersøgte dele af en række brønde, hvoraf den ældste nok hører hjemme i 1400-tallet. Bortset fra delområderne med bevarede brønde, så indeholder dette område ikke længere risiko for væsentlige fortidsminder, omend dele af området fortsat er tinglyst med fortidsmindefredning.
- 2) Det andet delområde er den sydlige halvdel af parkeringspladsen ved VUC, hvor der ved en prøvegravning i 2005 ikke blev fundet spor af væsentlige fortidsminder.
- 3) Det tredje delområde omfatter et mindre område på Margretheplænen langs vest- og nordsiden af Sognegården, som blev undersøgt i 1995.
- 4) Det fjerde delområde omfatter kælderarealet til den tidligere bygning på hjørnet af Gammeltorv og Sct. Mogens Gade, som indtil nedrivningen i 1947 rummede Borger- og Håndværkerforeningen.
- 5) Det femte delområde omfatter det tidligere underjordiske beskyttelsesrum (ikke-færdiggjort) på Margretheplænen.

Figur 34. Med gult er markeret fem delområder inden for rammeplansområdet med tillagsområdet, som i dag er uden arkæologiske interesser.

Ledningstracéer

Gennem rammeplansområdet løber mange forskellige ledningstracéer. Nogle er anlagt i en bredde og dybde, at de kan have en væsentlig indflydelse på bevaringsmulighederne i et givent område. Det gælder navnlig kloak- og fjernvarmetracéer, men også for en række andre forsyningsledninger. Hovedtrækkene er vist på de følgende figurer.

Figur 35. Grøn og blå stiplede linje: spild- og regnvand. Blå dobbeltstreg og stiplede linje: vand. Røde linje: fjernvarme.

Figur 36. Elforsyning.

Bibliografi

Udvalgte kilder litteratur anvendt i analysen.

Kristensen, Hans Krongaard 1987: *Middelalderbyen Viborg*.

Kristensen, Hans Krongaard 2004: Faser i Viborgs topografiske udvikling 1000-1500. I: Søren Bitsch Christensen (red.): *Middelalderbyen*, s. 79-96.

Kristensen, Hans Krongaard & Bjørn Poulsen 2016: *Danmarks byer i middelalderen*.

Spreckelsen v. Otto 1951: Stænderpladsen i Viborg før og nu. *Fra Viborg amt* 1951, s. 19-60

Ursin, M.R. 1849: *Stiftsstaden Viborg. En topografisk, historisk og statistisk beskrivelse med tilhørende grundtegning*.

Vellev, Jens 1991: Biskop Gunners domkirke. I: Ole Fenger og Chr. R. Jansen (red.): *Jydske Lov 750 år*, s. 209-217.

Vellev, Jens 1997: Viborg Domkirkes omgivelser. Udgravninger 1988, 1989 og 1990. *Hikuin* 24 1997, s. 55-82.

Viborg Købstads Historie 4, 1941. Red: Vilh. Ehlert og Hans H. Engqvist.

VSM: Beretningsarkivet, Viborg Museum j.nr.